

KUL TÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Valéria Be-
táková, Gejza Horák, Ján Ho-
recký, Ján Kačala, Ivan Masár,
Ján Matejíček, Ján Oravec, Kon-
štantín Palkovič, Jozef Ružička,
Ján Sabol, Elena Smiešková,
Milan Urbanček

REDAKCIA

Bratislava, Nálepková 26

OBSAH KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 7 — ČÍSLO 3

J. Mistrík, Tendencie v sú- časnej teórii štylistiky	65
M. Urbanček, Čítame Slov- ník slovenského jazyka . . .	71
J. Mistrík, Štylistika opozit- ných konštrukcií	76
K. Palkovič, Názvy <i>dekanát</i> , <i>dekanstvo</i> a slová s prípona- mi <i>-át</i> , <i>-stvo</i>	79
J. Doruľa, Podselný — po- dvojný — pogruntovný . . .	83
M. Majtán, Slovo <i>niva</i> v slo- venských zemepisných ná- zvoch	88

Rozličnosti

Majster Pavol z Levoče. L. Dvonč	91
---	----

Správy a posudky

O jazyku športových relácií v Slovenskej televízii. M. Po- važaj	93
--	----

Spytovali ste sa

Pečiacie zariadenie? I. Masár Mars — na Marse, nie na Mar- si. J. Jacko	95
	96

Tendencie v súčasnej teórii štylistiky

JOZEF MISTRÍK

1. Súčasná jazykoveda sa čím ďalej tým viac orientuje synchronne. Čoraz viac sú viditeľné tendencie orientujúce výskum na súčasný jazyk. Funkcia jazyka ako komunikačného prostriedku ovplyvňuje metódy jeho výskumu, silno ovplyvňuje jeho vývin a určuje podobu jeho systému. Zdá sa, že takýto stav bude mať dosť dlhé trvanie, lebo spomínané tendencie majú evidentne stúpajúci trend.

Štylistiká nezanedbáva diachroniu jazyka, no aj pritom všetkom je najprv disciplínou synchronnej jazykovedy. Oblasť svojho výskumu rozširuje skôr smerom horizontálnym, so zámerom porovnávať, než smerom vertikálnym, so zámerom sledovať vývin. Takéto tendencie sú evidentné v slovenskej i v mimoslovenskej štylistike a sú charakteristické pre všetku prácu v oblasti teoretickej i v oblasti praktickej štylistiky. Ale nielen v oblasti štylistiky, lež vo všetkých paralelných, styčných a korešpondujúcich disciplínach. Štylistika začína silno interferovať s gramatikou i lexikológiou jazyka na jednej a s teóriou literatúry na druhej strane. Najviac podnetov pre výskum a sledovanie filologických javov prichádza dnes od štylistiky. Nie je to konštatovanie neskromné a ani predčasné, ibaže nie je doteraz vo filológii primerane zafixované.

V situácii, keď sa štylistický výskum a budovanie štylistickej teórie javia ako veľmi akútne, pôsobia silné dezintegračné sily, ktoré jej kompaktnosť rozbíjajú — triešťa na autonómne štylistiky jazykov. Jednou z takých síl je napríklad divergencia jazykových systémov, vyvolávaná paradigmatickým vyrovnávaním. Ale aj naopak: proti týmto silám stoja a pôsobia také sily, ktoré pomáhajú jednotnosti, uzavretosti a kompaktnosti štylistickej teórie. Jednou z takých síl je napríklad

tendencia po konfekčnosti kompozičných útvarov, vyvolávaná potrebami praxe najmä v oblasti vecných štýlov. Tieto sily orientujú aj budovanie súčasnej teórie štylistiky a ovplyvňujú charakter prípravných výskumných prác: jednoznačne pozorovať zvýšenú koncentráciu na otázky textu.

2. Pre súčasnú teóriu je závažná voľba výskumných metód. Hovorí sa o tradičných a o moderných metódach, hovorí sa o intuitívnych a exaktných metodických postupoch. Takéto klasifikácie sú užitočné iba pre potreby didaktiky a pre základnú orientáciu. No čistých metód — ak majú pri výskume význam — vlastne ani nie, oscilácia medzi tým, čo bolo, a tým, čo sa rodí, je veľmi živá. Staršie metódy sa preverujú a modernizujú sa tým, čo prichádza, moderné metódy sa hľadajú a dopĺňajú sa tým, čo „odchádza“. Inými slovami: oscilácia, hľadanie a overovanie veľmi zákonite utvárajú komplexné metódy, ktoré sú moderné preto, že spájajú staré s novým.

O čo vlastne ide. V posledných desaťročiach sme boli svedkami vpádu exaktných, najmä štatistických metód do oblasti štylistického výskumu. Uplatňovanie kvalitatívnych ukazovateľov pri analýze a posudzovaní textu, to nie je vec neznáma, a ani princíp nie je celkom nový. Existencia, opakovanie a kontrastovanie prvku v istom prostredí boli odjakživa východiskami pri každej kvalifikácii textov. V súčasnosti sme svedkami len akejsi regenerácie, prehĺbenia a zjemnenia matne známych postupov. Niet preto divu, tieto metódy sa rozšírili vo všetkých jazykovedách a reprezentujú dnes to, čo nazývame modernou v oblasti štylistického výskumu a teórie štylistiky. S týmito metódami sú spojené mená Ch. Riffaterre, G. Herdan, P. Guiraud, R. M. Frumkinová, A. Juilland, V. S. Perebejnosová, J. M. Lotman a ďalší. (V texte zámerne nebudeme nikde uvádzať mená zo slovenskej štylistiky, lebo tie sú známe z učebnice, z monografií a z príručiek, ktoré vyšli u nás.) Kvantitatívne metódy sa čím ďalej tým viac ukazujú ako užitočné a primerané, najmä keď sa doplnia kvalitatívnou analýzou. Ak vezmeme do úvahy množstvo doterajšej odbornej a vedeckej literatúry z oblasti kvantitatívnych metód, musíme pripustiť, že ich uplatňovanie v štylistike patrí už dnes medzi najvýraznejšie obraty v štylistike za posledné storočia. So štatistickými metódami sa rozvíjajú veľmi intenzívne aj metódy technologické v širokom zmysle slova, ktoré sa popri kvantitatívnych údajoch opierajú aj o teóriu informácie, o semiotiku, o algebru, o logiku, o psychológiu. Predstaviteľom tejto školy je najmä M. Bense. Zatiaľ čo kvantitatívne metódy podklady pre interpretáciu len poskytujú, technologické metódy takéto podklady samy aj spracúvajú.

3. Spomenuli sme už, že pozornosť dnešnej štylistiky sa orientuje viac na vyššie ako na nižšie roviny textu. Zameriava sa na skúmanie

výstavby mikrotextových útvarov, ale aj makrotextov. Osobitne sa venuje pozornosť spájaniu viet a využívaniu aktuálneho členenia v kompozícii. V mimoslovenskej štylistike vyšli závažnejšie práce od J. V. Bečku a K. Hausenblasa v češtine, zborník *O spójnošci tekstu* v poľštine a viacero monografií o štruktúre textu v nemčine a v angličtine. V slovenčine sme túto oblasť štylistiky rozčlenili na mikrokompozíciu a makrokompozíciu. V makrokompozícii sa dosť obsérne spracovali otázky slohových postupov (informácia, opis, rozprávanie, výklad) a exaktne sa v mikrokompozícii spracúvajú otázky glutinácie textu, no čaká sa ešte na štúdie, ktoré by systematicky osvetlili problematiku slohového útvaru a žánra najmä konfrontáciou jeho morfológie s obsahom. Žánre (nie všetky) sú tradične spracované v umeleckom štýle a pomerne dôkladne sú opísané žánre publicistického štýlu — no jedno i druhé uplatňuje predovšetkým kritérium mimojazykovedné. Teoreticky otvorenou alebo aspoň diskutabilnou ostáva otázka proporcionálnej účasti formálnych a obsahových prvkov pri výstavbe textu. V takých textoch, ktoré počítajú so symetrickou účasťou podávateľa a prijímateľa na „dokončení“ textu, oslabená je účasť čistých jazykových prvkov; pri asymetrii podávateľa a prijímateľa, ako je to napríklad v náučných a v spravodajských textoch, nositeľom informácie sú iba jazykové prvky. Niektoré publicistické úvahové a beletristické žánre sú príznačné živou osciláciou medzi obidvoma zložkami. Úvaha o účasti formálnych a obsahových zložiek v žánroch vo všeobecnosti sa javí ako neopodstatnená, lebo sa rieši individuálne od prípadu k prípadu, od autora k autorovi, od štýlu k štýlu. Tak či tak, je to problém, ktorý tiež stojí v strede súčasnej teórie štylistiky.

4. V oblasti jazykovednej štylistiky sa stredom pozornosti stáva otázka systému štýlov. Klasifikácie, v ktorých sa tento systém chápe trichotomicky, pociťujú sa už ako anachronické. Ako anachronizmus sa už dnes pociťuje takzvaný odborný štýl, ak sa doň vťahujú aj také štýly, ako je administratívny, publicistický alebo rečnícky štýl.

Vo všetkých slovanských štylistikách sa dnes už bežne diferencuje náučný štýl od štýlu administratívneho, publicistického a rečníckeho. (Pozri napríklad práce N. Kožinovej, H. Kurkowskej a S. Skorupku, T. G. Vinokurovej, K. Pranjíca.) Náučný štýl — ako pôvodné jadro odborného štýlu — sa dnes v praxi aj v teórii rozpadá na populárny a vedecký štýl. Jeden i druhý sa vyčleňuje už dosť presne, lebo rozširovanie vedeckých poznatkov sa realizuje dvojstupňovo: ako súčasť výskumu alebo ako súčasť jeho aplikácie. Na obidvoch stupňoch sa uplatňujú samostatné kompozičné i pomenúvacie a skladobné postupy. Vedecký štýl v maximálnej miere začína používať symboliku a so svojou cieľavedomou stereotypnosťou sa približuje forme niektorých konštrukcií administratívneho štýlu. Populárny štýl je skladobne uza-

vretejší a menej úsporný. Teória súčasnej štylistiky je nútená prehodnocovať pojem odborný a náučný štýl najmä konfrontáciou s pojmami z oblasti slohových postupov a útvarov, ako je napríklad výklad, opis, referát.

Predmetom pozornosti jazykovednej štylistiky sa dnes stáva i rétorický štýl. Jeho regenerácia nie je náhodným zjavom. Aktuálnym bol v čase pred vynájdением písma, a najmä kníhtlače, aktuálnym sa stáva aj v čase, keď miesto písomných prejavov (novín a tlačených kníh) preberajú modernejšie komunikačné prostriedky — rozhlas a televízia. Ani nie tak v období vynájdenia rozhlasu ako práve dnes, v období rozkvetu televízie stáva sa ústne prednášaný jazykový prejav stredom pozornosti jazykovedy. V teórii sa skúma ústny nekonverzačný (monologický) prejav v celej šírke, i keď sa metonymicky táto oblasť jazykovednej štylistiky pokladá za oblasť rétorického štýlu.

Aj publicistický štýl sa čoraz viac vzdaluje od odborného štýlu a osamostatňuje sa hlavne v žánroch preň najtypickejších — v spravodajských žánroch. V nich možno sledovať obdobné tendencie ako vo vedeckom štýle — fakt, enumerácia, akontextovosť, koncíznosť a hesovitosť. Samostatne sa vyvíja aj štýl administratívny alebo administratívno-právny, ktorý, sledujúc tendencie stručnosti a prehľadnosti, tiež stráca svoju textovú kompaktnosť. Vedecký, publicistický aj administratívny štýl ukazuje potrebu obrátiť pozornosť na syntagmatiku enumeratívnych textov, a tak stojí teória štylistiky pred úlohou vyskúmať rozličné typy textovej juxtapoziície.

To, čo sa tu hovorí o štýloch, ktoré sa niekedy zahŕňajú pod pojem odborný štýl, poukazuje na to, že systematicka štýlov a štylistiky má výlučne a evidentne prísne synchronný charakter. Kategórie v teórii štylistiky majú znak historickosti — sú dynamické. Úlohou teórie štylistiky bude objavovať tendencie a faktory, ktoré spôsobujú túto dynamickosť a ktoré najviac hýbu s pojmami týkajúcimi sa textu. Že by sa už súčasná teória štylistiky bola v tomto zmysle preorientovala, to vôbec nemožno povedať. Jej pohľad na identifikáciu je obrátený ďaleko dozadu a štylistickú prax sa teórii ešte nepodarilo dobehnúť. Teória najviac zaznačuje, čo bolo, menej to, čo je, a už vôbec nie to, čo bude. Hoci táto hierarchia by mala byť úplne obrátená. Lenže nemožno jazykovede vyčítať, že sa na niektorých miestach ešte neorientovala, lebo v súčasnom období preberá a vykonáva z veľkej časti svoje funkcie celkom ináč ako v minulosti.

5. S teóriou štylistiky u nás sú úzko späté otázky štýlotvorných činiteľov a štýlových vrstiev. Otázka štýlotvorných činiteľov je dosiaľ najdôkladnejšie preskúmaná a rozpracovaná v československej teórii. Osobitne veľa pozornosti sa jej venovalo na známej konferencii o štylistike v Libliciaciach [1953]. Odvtedy sa táto otázka viackrát traktovala

v štúdiách i v učebniciach. Jednotné ostalo hľadisko, že štýlotvorné faktory sú základnými hybnými silami pri výstavbe prejavu a že ich pôvod je jednak v samom subjekte a jednak prichádza zvonku (subjektívne a objektívne štýlotvorné činitele). Ich systém, proporcionality účasti a vzájomný pomer ostávajú neuzavreté, lebo ide o problematiku zasahujúcu ďaleko mimo hraníc jazykovedy — do sociológie, psychológie, semiotiky. Výskumom tejto oblasti sa štylistika vysúvala minimálne do všeobecnej jazykovedy — ak nie ešte ďalej. Už aj z dôvodov poznať a opísať túto stránku predmetu sa rozširuje tematický rádius teórie štylistiky, čo pochopiteľne, sťažuje bádanie a systematizáciu.

Ako labilný sa v teórii štylistiky začal ukazovať pojem štýlovej vrstvy. Príčinou bolo úzke chápanie tohto pojmu a praktické obmedzovanie iba na inventár jazykových, ba neraz iba lexikálnych prostriedkov. Sú tendencie s týmto pojmom nepracovať. No ak by sa štýlová vrstva nechápala ako statický pojem, ako „zoznam, inventár“ prvkov, ktoré sa v jazyku granulujú ako autonómna oblasť, potom by pojem *štýlová vrstva* kvôli názornejšiemu opisu zložitejších pojmov mohol ostať. Súvisí to, pravda, s jeho definíciou. Štýlová vrstva ako pendant štýlu, ktorý sme označili za dynamickú kategóriu, si žiada istú revíziu najmä konfrontáciou s pojmom *funkčný štýl*.

6. Súčasná teória slovenskej štylistiky je dnes s teóriou českej a sovietskej štylistiky spätá oveľa viacej ako v minulosti. Úzka spätosť je daná najmä tým, že funkcie jazyka tam i tam sú si veľmi blízke, ak nie totožné. Istá migrácia jazykových prostriedkov existuje aj v najnižších jazykových plánoch, no o to väčšia je ona vo vyšších plánoch, najmä v štylistike. Česká štylistika určila smerovanie nielen slovenskej, ale aj iným slovanským štylistikám. Istá závislosť — aj keď nie taká nesymetrická ako v minulosti — medzi slovenskou a českou štylistikou ostáva. Pražská teória funkčných štýlov, nastolená B. Havránkom a spracúvaná dodnes celým radom teoretikov, našla potrebnú ozvenu i v slovenskej jazykovede a dala podnet na budovanie slovenskej teórie. Spolupráca českej a slovenskej štylistiky je výrazná a taká úzka, že sa v európskych štylistikách hovorí o teórii československej štylistiky. Od Havránkových téz dodnes vyšlo niekoľko závažných českých prác, najnovšia a teoreticky najvzretejšia je práca K. Hausenblasa *Výstavba jazykových projevů a styl* (1972). V nej autor rozoberá vzťah komunikácia — jazykoveda — štylistika, potom pojmy štýl, štylizácia, metóda, kompozícia, téma, a nakoniec svoj pojem „komunikát“ od jeho vyčlenenia cez jeho sémantickú výstavbu až k analýze. Je to vlastne náuka o verbálnych komunikátoch, t. j. o jazykových prejavoch ako celkoch. Všíma si existenciu, výstavbu, vnútornú i kontextovú podobu jazykových prejavov všetkých štýlov. Túto prácu K. Hausenblasa treba pokladať za najväčší čin v súčasnej českej štylistike.

Aj pri rôznosti jazykov ruštiny a slovenčiny je sovietska štylistika v teórii slovenskej štílistiky dobre známa a v jednotlivostiach aj „adaptovaná“. Lež aj naopak: naše štylistické práce sa veľmi často citujú v sovietskych teoretických prácach o štylistike, napríklad v najnovších zborníkoch — *Štylističeskije issledovanija* (1972), B. N. Golvin, *Jazyk i statistika* (1971) — a v mnohých ďalších. Klasifikácia štýlov sa vo väčšine sovietskych prác zhoduje s našou klasifikáciou. Naše príspevky o štylistike sa publikujú v sovietskych časopisoch a zborníkoch. Lenže aj v našej štylistike sú výrazné stopy po spolupráci s V. V. Vinogradovom, s V. S. Perebejnosovou, s V. D. Levinom s M. N. Kožinovou, s T. G. Vinokurovou a i.

V sovietskej štylistike sa hlboko zakorenili kvantitatívne a exaktné metódy. Stalo sa tak zásluhou pracoviska AV ZSSR v Kyjeve, v Leníngrade, zásluhou moskovskej univerzity a AV v Estónsku. Posledná pozoruhodná práca, ktorá vzbudila v ZSSR veľký záujem a bola veľmi kladne prijatá, je kniha J. M. Lotmana *Analiz poetičeskogo teksta* (1972). V nej autor v prvej časti (str. 3—132) vysvetľuje svoje chápanie základných pojmov a v 2. časti pomocou exaktných metód interpretuje básnické texty 12 autorov. Táto práca zaiste posilní tendencie našej teórie, ktoré zdôrazňujú exaktnú analýzu textu.

7. Prehľad o tendenciách v súčasnej teórii štylistiky treba pokladať iba za heslový a telegrafický. Je to skôr naznačenie problémov, naznačenie ciest k hlbšiemu štúdiu tejto problematiky. V článku sa šetrilo faktami, lebo sa predpokladá, že čitateľ získa základné informácie o literatúre z našej vysokoškolskej učebnice, z citovaných prác a článkov, ktoré v poslednom období vychádzajú v slovenských odborných časopisoch.

Základná najnovšia literatúra: M. Bense, *Teorie textů*, prekl. Praha 1967; K. Hausenblas, *Výstavba jazykových projevů a styl*, Praha 1972; V. D. Levin, *Štylističeskije issledovanija*, zborník, Moskva 1972; J. M. Lotman, *Analiz poetičeskogo teksta*, Leníngrad 1972; M. R. Mayenova, *O spójnosti tekstu*, zborník, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1971; F. Miko, *Text a štýl*, Bratislava 1970; J. Mistrík, *Štylistika slovenského jazyka* 1970.

☆

Redakcia nášho časopisu sa rozhodla uverejňovať v tomto ročníku prehladné články, ktorými vychádza v ústrety účastníkom postgraduálneho štúdia na pedagogických fakultách. Jednotlivé články sú spracované so zreteľom na osnovy postgraduálneho štúdia pre učiteľov slovenského jazyka v 6.—9. roč. ZDŠ. Účastníci tohto štúdia nájdu v nich potrebné informácie z problematiky teórie jazykovedy, jazykovej kultúry, lexikológie, morfológie, syntaxe, štylistiky, pravopisu a teórie vyučovania jazyka.

Čítame Slovník slovenského jazyka

(Závery 3)

MILAN URBANČOK

III. SLOVÁ TYPU *BITEVNÝ, DÔTKA, VÁLKA*

Z hľadiska toho, čo sme doteraz povedali, treba zaujať stanovisko k prvej problematickej vrstve slov v SSJ, o ktorej bola reč na začiatku: k slovám typu *bitevný, dôtka, válka*.

Slová typu *bitevný, dôtka, válka* nemožno v spisovnej slovenčine hodnotiť ako zastarané, lebo:

1. Ak dnes nejaké slovo hodnotíme ako zastarané, treba predpokladať, že ho pocifujeme ako časovo príznakové a že ho „vystriedalo“ iné slovo, ktoré je dnes z hľadiska časového aspektu nepríznakové.

Pritom v príslušnom čase možno uvažovať — a dá sa to aj dokázať — o koexistencii týchto dvoch slov ako rovnocenných synonym. Možno usudzovať, že na začiatku spomenutej koexistencie sa novšie slovo pocívalo ako neologizmus. Je samozrejmé, že tento stav treba v podstate hodnotiť ako rozkolísanie spisovnej normy, ktoré sa istým spôsobom riešilo.

Konkrétne: Najprv bolo slovo *predsedník* a nebola podoba *predseda*, potom istý čas slová *predsedník* a *predseda* koexistovali a konkurovali si, a napokon slovo *predsedník* nadobudlo príznak zastaranosti (') a nepríznakovým v súčasnej spisovnej reči ostalo slovo *predseda*.

Názorne sa tento náš výklad dá ukázať na tejto schéme (znak X značí obdobie koexistencie a konkurencie lexikálnych prostriedkov):

časová os

	časový bod 1	časový bod 2	časový bod 3
spis. reč	<i>predsedník</i>	<i>predsedník</i> X <i>predseda</i>	<i>predseda</i> <i>predsedník'</i>
nepis. útvary			

Poznámka. 1. Podľa nášho zistenia je slovo *predseda* pomerne nové, prevzaté z češtiny a v spisovnej slovenčine sa udomácnilo zhruba na rozhraní devätnásteho a dvadsiateho storočia. Prvých deväť dokladov máme z obdobia okolo roku 1870. Ale ani slovo *predsedník* nie je oveľa staršie. Dá sa povedať, že je to slovo typicky štúrovské. V štúrovskom období má dominantné postavenie. V príslušnom materiáli máme naň okolo tridsať dokladov. V štúrovskom a matičnom materiáli sa sporadicky vyskytujú ešte podoby *predsedateľ* (dvakrát), *predsediaci* (raz) a *predstata* (raz).

2. Čo bolo z názvoslovného i významového hľadiska pred slovami *predsedník*, *predseda*, to treba pokladať za osobitnú otázku. Podľa našej mienky je „invázia“ týchto slov v pomerne krátkom časovom úseku v súvisе s dovŕšením definitívneho zlomu feudalizmu a so vzniknutím kvalitatívne nového spoločenského poriadku, nového spoločenského a administratívneho usporiadania.

Prípady typu *bitevný* proti *bojový*, *vojnový*, *dôtká* proti *pokarhanie*, *válka* proti *vojna* sú však očividne inakšie. Slová *bojový*, *vojnový*, *pokarhanie*, *vojna* boli v slovenčine, a to v spisovnej slovenčine, pred slovami *bitevný*, *dôtká*, *válka*. Bolo by teda paradoxné (hoci ani paradoxy dakedy v jazyku vylučovať nemožno, ale v tomto prípade a takého dačo nejde), ak by boli zanikli alebo nadobudli príznak zastaranosti práve mladšie, novšie slová, ktoré sa do kontextu spisovnej slovenčiny dostali z češtiny. Záver, že zastaranosť bola príčinou zániku slov typu *bitevný*, *dôtká*, *válka* alebo ich vysunutia z repertoáru slovnéj zásoby spisovnej slovenčiny, je neobjektívny a umelý.

Poznámka. 1. V tom zmysle, ako chápeme zastarávanie slova a riešenie konkurencie medzi slovami typu *bitevný* — *bojový*, *vojnový*, *dôtká* — *pokarhanie*, *válka* — *vojna*, možno ako analógiu uviesť, že prvý dej sa odohráva v intenciách toho, čo v jazykovede voláme diachróniou, druhý v intenciách synchronie. V druhom prípade teda časový faktor, ktorý v našich schémach uvádzame, je iba latentný, t. j. ako znak toho, že sa všetko odohráva v čase. Myslíme, že sa v SSJ prvý aspekt (diachrónia) v mnohých prípadoch nevhodne aplikoval na lexémy, ktoré bolo primerané hodnotiť na základe druhého aspektu (synchronia).

2. Z tohto hľadiska sa treba kriticky vysloviť aj o tejto formulácii¹⁸:

„Ze spisovné slovenštiny se odstraňovala některá česká slova, které bylo možno nahradit slovy lidovými (např. *brusle* — *korčule*, *brýle* — *okuliare*, *myslivec* — *poľovník*, *obor* — *odbor*, *rty* — *pery*, *válka* — *vojna*, *válečný* — *vojnový*, *zемедеlec* — *roľník*, *poľnohospodár*, *zемедеľský* — *roľnícky* ap.“

Uvedená formulácia je skresľujúca preto, lebo — ako sa už naznačilo — v jadre sporu nebolo „nahrádzanie českých slov ľudovými“, ale riešenie konkurencie medzi českými slovami, ktoré sa dostali do kontextu spisovnej slovenčiny, a medzi slovami, ktoré neboli „ľudové“ (najmä nie v zmysle nespisov-

¹⁸ BĚLIČ, J. — JEDLIČKA, A. — JÓNA, E. — PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenština. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1957, s. 136.

nosti), ale už v tom čase — vlastne ešte pred vznikom spomenutej konkurencie — boli spisovné (od štúrovskej, ba až od bernolákovskej kodifikácie).

Citovaná formulácia je však poučná aj inak. Nehovorí sa v nej o zastarávaní českých slov, ale o ich odstraňovaní a nahrádzaní. Hoci sú slová *odstraňovanie* a *nahrádzanie* so zreteľom na živý jazyk „mechanistické“, aj tak možno usudzovať, že išlo o proces, ktorý sa vo svojej vlastnej podstate konal na osi protikladu spisovnosť — nespisovnosť. Naznačíme to touto schémou:

časová os

>—————>

	časový bod 1	časový bod 2	časový bod 3
spis. reč	<i>okuliare</i>	<i>okuliare</i> X <i>brýle</i>	<i>okultare</i>
nepis. útvary			<i>brýle</i>

3. Že v naznačenej situácii nešlo o taký proces na časovej osi, ktorého výsledkom by bolo bývalo zastaranie príslušnej vrstvy slov, dokresľuje aj tento úryvok z Jesenského Demokratov (citujeme ho bez akýchkoľvek úprav):¹⁹

„Ešte i sama slovenská literárna reč sa rozdvajila na úradnú „československú“, centralistickú a na čistú slovenskú, autonomistickú. Kto vravel „kružidlo“, „pravítko“, „inkúst“, „mluvnica“, „menovite“, „okienko“, „rýchle“, „určite“, „modrý“, „rôzne“, „nápadne“, „nemoc“ atď., bol centralistom; kto hovoril „cirkeľ“, „linonár“, „atrament“, „gramatika“, „oblôčik“, „chytro“, „iste“, „belaso“, „rozlične“, „neobyčajne“, „chorobne“, miesto „zase“ „zasa“, miesto „snád“ „azda“, miesto „jednoducho“ „proste“, kto „oznamoval“ a nie „sdeľoval“, kto „hundral“ a „nebručal“, komu bol „niekto“ niečim a nie „voľakto“ voľáčim, kto prichádzal „neprihodne“ a nie „vhod“, kto sedel „popoludní“ a nie „poobede“, lebo veď poľudnie je isté a obed nie vždy, kto fajčil „tabak“ a nie „dohán“, kto používal „vreckovku“ a nie „nosovku“, kto bol „šedivý“ a nie „šedý“, kto „zauškoval“ a nie „fliaskal“, kto „sa našiel“ v nepríjemnej situácii a „neocitol sa“ v nej, keď padol „horeznačky“ a nie „nazadok“, kto miesto toho, aby „robil“, „pracoval“, kto bol „somárom“ a nie „oslom“ atď., bol autonomistom.“

Tento úryvok, pravda, z pohľadu jazykovedca nemožno brať bez výhrad a doslovne, ale z hľadiska toho, čo sme ním chceli ilustrovať, to nie je podstatné. Pri jeho podrobnejšom rozbere by sa ukázali klady, zápory aj úskalia

¹⁹ JESENSKÝ, J.: Demokrati I. 1. vyd. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1935, s. 164—165.

slovenského purizmu, jeho komplikovaná motivovanosť a zacielenosť na rozličné strany. Tejto otázke sa však tu nemôžeme venovať.

Slová typu *bitevný, dôtka, válka* nemajú so slovnou zásobou súčasnej spisovnej slovenčiny takú kontinuitu, ktorá by umožňovala, aby sa na nich uplatnil príznak zastaranosti. Príčinou toho, že sa vysunuli zo spisovného repertoáru, boli sociolingvistické, jazykovopolitické činitele. To si treba uvedomiť a pri riešení problematiky, o ktorej je reč, na to pamätať, lebo inak by sa nám veci mohli ukázať skreslene.

Situácia sa z uvedených príčin teda vyvinula tak, že sa slová typu *bitevný, dôtka, válka* oproti slovám *vojnový, bojový, pokarhanie, vojna* neposudzovali a nepocítovali so zreteľom na časovú os, ale so zreteľom na os spisovnosť — nespisovnosť. Základom na takéto hodnotenie v rámci spisovnej reči nebolo vedomie kontinuity, ale naopak — uvedomenie si narušenia jej kontinuity.

Poznámka. 1. To sa v našich kodifikačných príručkách odráža už od dávna. Napr. slovo *válka* a odvodeniny od neho aj Bernolák označuje ako „bohemicae voces“.

2. Z hľadiska toho, čo sme uviedli, je príznačné napr. spracovanie slova *dôtka*. SSJ ho uvádza ako knižné zastarané a dokladá ho troma autormi: Záborským, Hviezdoslavom a Šoltésovou. V slovníkovom materiáli je na toto slovo dovedna šesť dokladov. Naproti tomu na ekvivalentný výraz *pokarhanie* máme v tom istom materiáli vyše šesťdesiat dokladov. Uvádzame to preto, že Šoltésová, ktorou sa dokladá slovo *dôtka*, má na slovo *pokarhanie* sedem dokladov a na *dôtka* iba jeden. To je, myslíme [ak berieme do úvahy aj možné redaktorské zásahy], nie náhoda. V takejto situácii nie je primerané slovo *dôtka* dokladat' v slovníku troma autormi — jedným z nich Šoltésovou — a slovo *pokarhanie* iba jedným, a to práve opäť Šoltésovou.²⁰

Povedali sme, že zastarávanie (zastaranie) slova je dej, ktorý na podklade časového faktora prebieha vnútri spisovnej reči a vlastnej spisovnosti sa nedotýka. Toto konštatovanie na slová typu *bitevný, dôtka, válka* aplikovať nemožno.

Ak by dnes autor bez nejakého špeciálneho zámeru použil v texte napr. slovo *dôtka*, nehodnotilo by sa to tak, že ide o kontinuitu so

²⁰ Heslo *dôtka* v SSJ skoncipoval autor tejto úvahy. Treba však zdôrazniť, že nám v nijakom prípade nejde o jednotlivých autorov a o jednotlivé heslá. Ide nám — ako sme to už povedali predtým — o koncepciu.

Diskrepanciu, ktorú vidno z porovnania hesiel *dôtka* a *pokarhanie* (ale aj z iných analogických párov), možno sčiasťky vysvetliť aj tak, že lexikograf problematické slovo pokladal za potrebné dokumentovať čo najdôkladnejšie (napr. slovo *dôtka*), ale pri slove bez problémov (napr. *pokarhanie*) túto potrebu nepocítoval. Vidno však, že toto porovnanie nie je pre posudzovanie analogických párov bezvýznamné.

slovom *dôtká*, ktoré kedysi v minulosti použili napr. Záborský, Hvtezdoslav a Šoltésová, ale pocitovalo by sa to ako aktuálny, súčasný, „homonymný“ bohemizmus, ktorý súvisí nie s minulou a uzavretou, ale so súčasnou a otvorenou spoločensko-jazykovou situáciou.

Rozdiel medzi „starými“ a „novými“ bohemizmami je teda so zreteľom na časovú os nerozoznateľný a neidentifikovateľný.

Pokúsime sa to ilustrovať touto tabuľkou:

časová os

	časový bod 1	časový bod 2	časový bod 3	časový bod 4	časový bod 5
spis. reč	<i>pokarhanie</i>	<i>pokarhanie</i> X <i>dôtká</i> ¹ (Šolt.)	<i>pokarhanie</i>	<i>pokarhanie</i> X <i>dôtká</i> ² (tlač)	<i>pokarhanie</i>
nespis. útvary			<i>dôtká</i> ¹ (Šolt.)		<i>dôtká</i> ² (tlač)

P o z n á m k a. Uvedenými schémami sme chceli názorne zobrazit princípy istých dejov v oblasti slovej zásoby spisovnej slovenčiny. Nešlo nám o exaktnosť z hľadiska historického výskumu jazyka. Preto sme aj časové hranice uvádzali iba symbolicky. Uvedomujeme si aj to, že ostrosť časových hraníc v skutočnom vývine jazyka nebola taká, ako sa to môže zdať zo schém.

Z á v e r: 1. V súčasnej spisovnej slovenčine pokladáme za primerané označovať ako zastarané tie slová, ktoré sa — najmä v krásnej literatúre — dajú využiť na štylistické ciele a v texte pôsobia zodpovedajúco tomuto štylistickému zámeru svojim účinkom — t. j. podfarbením textu minulosťou.

2. Slová typu *bitevný*, *dôtká*, *válka*, ktoré zhruba pred 80—100 rokmi používali napr. klasici našej krásnej literatúry a v SSJ sa spravidla označujú ako zastarané alebo ako knižné zastarané, sa neskôr z repertoáru spisovných slov vysunuli. Je primerané charakterizovať ich tak, že keď sa bez nejakého špeciálneho zámeru (aký vidieť napr. v úryvku z Jesenského Demokratov) vyskytnú v súčasnom spisovnom kontexte, nehodnotia sa ako zastarané slová, lebo na časovej osi je anulovaná kontinuita staršieho stavu so súčasným, ktorá je na vznik príznaku zastaranosti nevyhnutná.

3. Pri hodnotení slov typu *bitevný*, *dôtká*, *válka* je primerané uplatniť zreteľ na protiklad spisovnosť — nespisovnosť. Pravda, netreba

zabúdať na to, že sú aj novšie prevzatia z češtiny, pri ktorých možno uvažovať, že sú pre súčasný spisovný jazyk potrebné, že sú prínosom (pozri v rubrike Čítame Slovník slovenského jazyka heslá *divoký, dohadzovač, jednotiť, keťas, klapať, kornút* a i.).

4. Napokon so zreteľom na kategóriu zastaranosti v jazyku pokladáme za potrebné pripomenúť, že aj texty z predspisovného obdobia, ktoré sú v podstate napr. české, bernolákovské alebo nárečové, pôsobia v súčasnosti starobylo. Tu však nemožno hovoriť o zastaranosti tak, ako ju chápeme v rámci súčasnej reči — t. j. v zmysle štylizácie. Tu ide o komplexný dojem, ktorý vzniká na základe dejinných, nie čisto jazykových súvislostí (pravdaže, isté prvky — napr. slovosledové — možno využiť na štylizáciu aj v súčasnej spisovnej reči.²¹

Štylistika opozitných konštrukcií

Kapitoly zo štylistiky (13.)

JOZEF MISTRÍK

Z gramatiky sú známe pojmy odporovacie súvetie a viacnásobný vetný člen s odporovacím vzťahom. Sú to syntaktické konštrukcie, v ktorých druhý člen je v obsahovom rozpore s prvým členom. Rozpor alebo odpor sa sémanticky zvyčajne diferencuje na základe takých kritérií ako konfrontácia, obmedzenie, popieranie. Funkciu konfrontovať, obmedzovať alebo popierať vyjadruje druhý člen spojenia, ktorý sa uvádza alebo asyndeticky (*Naši sa vrátili šťastní, vaši nie*), alebo pomocou spojok *ale, však, avšak, no, lež, jednako, len, lenže, a zato...* (*Čakali ho, ale neprišiel*). Najtypickejšia a základná odporovacia spojka je *ale*. Odporovacími spojkami sa niekedy spájajú aj členy so stupňo-

²¹ Tento článok [z obsahovej stránky v podstate nezmenený] autor predniesol roku 1967 na odbornom seminári Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV. Naostatok o tejto téme prednášal v Mestskom dome kultúry a osvety v Bratislave 16. V. 1971. Prednášku odovzdal na uverejnenie 8. IX. 1971. Vyšla v publikácii *O slovenčine pre slovenčinárov* na jeseň roku 1972 (vydal Mestský dom kultúry a osvety v Bratislave).

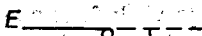
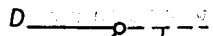
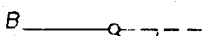
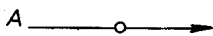
Pred uverejnením tohto článku dospel v podstate k rovnakému riešeniu diferenciácie zastaraných slov a historizmov (okrem rozdielnej terminológie) P. Ondrus a publikoval ho v časopise *Slovenská reč* [37, 1972, s. 92—95] v článku *Archaizmy a historizmy v súčasnej spisovnej slovenčine*.

vacím vzťahom, napríklad: *Prečítal celého Tajovského, ale ani Timravu nezanedbal. Keby sa bola iba urazila, ale s hnevom odišla.*

Konštrukcie s takými členmi (vetnými alebo súvetnými), ktoré sú obsahovo v nezhode, budeme pokladať za opozitné konštrukcie bez ohľadu na to, ku ktorému typu viacnásobného vetného člena alebo priraďovacieho súvetia patria. Z hľadiska štylistického totiž plnia rovnaký zámer a rovnakú funkciu. Tak sa potom opozícia chápe trochu širšie ako adverzia. Opozitné konštrukcie sú také, ktorých členy sú v obsahovej nezhode, pričom nezgodou nemusí byť vždy adverzia, odpor.

Pre štylistiku týchto konštrukcií je závažná sila opozície, stupeň nezhody, významový interval medzi obsahom členov opozitných konštrukcií. Porovnajme vzájomný vzťah členov týchto súvetí: *Urx vedel polemizovať s dielami slovnnej hry, ale súčasne oceňoval aj diela usilujúce sa vyjadriť socialistický pohľad na skutočnosť nekonvenčnými formami.* (Odb. tlač.) — *Všetci jeho priatelia sa vrátili, ale jeho sme viac už nevideli* (Kukučín) — *Povedal, že sa polepší, ale nestalo sa.* (Čajak) Prvé z uvedených súvetí, spojené najtypickejšou odporovacou spojkou *ale*, nie je typické odporovacie súvetie; členy súvetia si v podstate neprotirečia, ba skôr sa dopĺňajú, a namiesto spojky *ale* by tu bola primeraná aj zlučovacia spojka *a* alebo stupňovacia spojka *ba*. Pomocou spojky *ale* autor síce vyjadril opozíciu, ale nie preto, že by ju žiadal obsah viet, lež skôr z dôvodu stojaceho mimo syntaxe. Voľba sa uskutočnila so štylizačným zámerom. Tretie z uvedených súvetí je typické odporovacie súvetie s odporovacou spojkou *ale*. Aj v prípade, že by sa spojka *ale* nahradila spojkou *a*, sama spojka by pod vplyvom obsahu spájaných členov nadobudla význam odporovacej spojky. Druhé z uvedených súvetí stojí niekde v prostriedku medzi ostatnými, lebo obsah druhej vety síce odporuje obsahu prvej vety, ale nie s takým významovým intervalom, ako je v treťom súvetí.

Z hľadiska významového intervalu možno opozície diferencovať od nulových až po absolútne protichodné. Bolo by možné tieto diferenciácie vyjadriť pomocou uhlov rozličnej veľkosti, ktoré by ukazovali stupeň významového odklonu druhého člena konštrukcie. Napríklad.

Uvedieme niekoľko príkladov na rozličné typy opozitných konštrukcií. Aj tu *trecú výsmechom odrodilcov, ale zároveň nastáva zmena v zmýšľaní dvoch ženských postáv z radov meštianstva.* (typ A) — *Táto vec ho poučila, ale zaslúžil by si trest.* (typ B—C) — *Prvú pomoc mu poskytli v Ústave národného zdravia, ale zranenie bolo také vážne, že potreboval nemocničné ošetrovanie.* (typ B—C) — *Poeticnosť hovorivosti autorskej reči v tejto Chrobákovej poviedke nie je v nej samej, ale prameni z toho, že nie je exponátom postáv, prostredia a života.* (typ C—D) — *Núkali sme mu, ale neprijal.* (typ E) Prakticky sa dajú rozoznať iba tri typy opozitných konštrukcií (A, C, E), hoci teoreticky možno predpokladať viacej stupňov opozícií.

Ak nasleduje za sebou niekoľko členov, ktoré sa pripájajú pomocou odporovacej spojky, vtedy každý nový člen vytvára nový opozitný vzťah so zreteľom na predchádzajúcu vetu. Príklad: *Poznal to, ale nie celkom, lež iba čiastočne. Odišiel veľmi skoro, lenže nie domov, ale do ďalšej krčmy.*

Obsahové rozpory členov opozitných konštrukcií vychádzajú buď zo sémantiky a obsahu samých členov, teda znútra konštrukcií, buď sa môžu naoktrojovať zvonka, použitím niektorej odporovacej spojky. Tieto konštrukcie nadobúdajú štylistický príznak práve na základe prameňa tejto opozície. A aj váha spojky závisí od toho, či ona sama je dôvodom, alebo iba dôsledkom. V spojeniach s malým uhlom odklonu je, pochopiteľne, váha na spojke a naopak. Vo vete *Slúbil, ale aj splnil* je spojka *ale* dôvodom, vo vete *Časť kultúry sa usilovala pravdivo zobrazovať skutočnosť, ale nemala správne východisko* je však spojka *ale* dôsledkom.

Keďže sa členy takýchto konštrukcií svojím obsahom môžu diferencovať v niekoľkých stupňoch, pre štylistiku je rozhodujúce to, do akej miery sa významový interval konštrukcie zhoduje s obsahom odporovacej spojky. Odporovacie spojky *ale, však, avšak, no, lež, jednako, len, lenže, a* máme vo vedomí zafixované ako výrazy, ktoré signalizujú popretie toho, čo sa povedalo skôr, a súčasne signalizujú príchod výrazu s opačným významom. Tento fakt rozhoduje o stupni štylistickej príznakovosti opozitných konštrukcií spojených odporovaciami spojkami. Čím menší je interval nezhody členov, tým väčšia je štylistická príznakovosť takejto konštrukcie; a aj naopak: Čím väčší je interval nezhody, tým menšia je štylistická príznakovosť konštrukcie.

Ako sa táto zákonitosť uplatňuje v štylistike textu? Niekedy sám fakt, o ktorom text informuje, je taký silný, že ho netreba osobitným spôsobom zdôrazňovať. Keď je však fakt nevýrazný a v texte sa stráca, autor ho vyzdvihne tým spôsobom, že ho postaví do protikladu k inému fakt, utvorí „umelú“ opozitnú dvojicu, čím príslušný fakt alebo informáciu zdôrazní. To sa v plnej miere týka nasledujúcich súvetí:

Približujú im boj za národnú slobodu, v ktorom bola v stávke národná česť, ale v ktorom zdravé sily ľudu zvíťazili; Štúr vychádzal z Heglových charakteristík, ale i z poznania súvekého romantizmu; Čaro barokovosti má katolícka, ale i evanjelická piesňová tvorba.

Pre konkrétne jazykové štýly to značí asi tolko, že štylisticky príznakové opozitné konštrukcie sa používajú ako prostriedok názornosti v populárnych textoch, v konverzácií a v beletrizovaných prejavoch na vyjadrenie emfázy. Okrem toho sa možno ešte viac využívajú ako sugestívny prvok v rečníckych prejavoch, v ktorých autorovi ide o to, aby daný obsah podčiarkol, a ak treba, aj hyperbolizoval s využívaním protikladu, rozporu, odlišnosti. Z uvedených dôvodov sa slovo *ale* vo funkcii medzivetnej spojky vyskytuje aj na čele viet. Frekvencia odporovacích a stupňovacích spojok je vôbec ukazovateľom stupňa angažovanosti autora, úsilia sugerovať, dodávať textu plasticnosť, vzbudzovať záujem o obsah. Opozitné konštrukcie s vysokým stupňom štylistickej príznakovosti, teda z nízkym stupňom obsahovej nezhody ich členov, sa budujú, pripravujú retrográdne: najprv sa premyslí téza a až potom antitéza, ktorá sa v súvetí anteponuje. Napríklad: *Tu si každý robí čo chce* → *Tu nikto neposlúcha, ale každý si robí, čo sám chce*; *Výsledky máme vynikajúce* → *Pracovali sme s nasadením všetkých síl, ale výsledky máme vynikajúce*. Štatistiky ukazujú, že v konkrétnych textoch je oveľa viacej takých opozitných konštrukcií, ktoré sú štylisticky príznakové, v ktorých odporovacia spojka nevyplýva z rozporu samých členov, lež sa do konštrukcie vsúva zo štylistických príčin. Medzi opozitnými súvetiami a viacnásobnými vetnými členmi je prakticky najmenej pravých odporovacích vzťahov, to jest vzťahov, ktoré sú v pravom zmysle slova protipólové ako plus a mínus. Problematika opozitných konštrukcií ako jazykového javu patrí primárne do štylistiky.

Názvy dekanát, dekanstvo a slová s príponami -át, -stvo

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

Na označenie vysokoškolskej inštitúcie (pedagogicko-administratívnej jednotky), na čele ktorej stojí dekan, sa v slovenčine používajú dva názvy: *dekanát* a *dekanstvo*. Na niektorých vysokých školách, napr.

na technike, je zaužívaný názov *dekanát*, na daktorých fakultách univerzity [napr. na filozofickej] sa zasa vžil názov *dekanstvo*. Tieto názvy sa odlišujú len odvodzovacími príponami *-át* a *-stvo*. Aby sme mohli zistiť, ktorý názov je vhodnejší, pozrime sa, aké slová sa tvoria týmito príponami.

Príponou *-át* sa v slovenčine tvoria maskulína, v ktorých základe je najčastejšie podstatné meno alebo sloveso.

Podstatné mená (jednoduché alebo zložené) s príponou *-át* označujú územie: *chanát, kalifát*, správnu jednotku: *banát, komitát*, spôsob vlády: *triumvirát, konzulát* (má aj iné významy), spoločenskú sústavu: *matriarchát, patriarchát*, úrad: *komisariát, magistrát, sekretariát*, ústav: *alumnát*, titul, hodnosť: *majestát, doktorát, licenciát*, osobu: *adresát, domiciliát, protestát*, kolektív: *patriciát, proletariát*. Abstraktný význam majú názvy *aktorát, patronát, šampionát* a i. Niektoré desubstantíva s touto príponou majú aj dva-tri významy. Označujú napr. hodnosť a súčasne úrad: *episkopát, pontifikát*, úrad a zároveň oblasť: *seniorát, vikariát* (aj hodnosť). V tejto skupine sú zväčša staré slová. Niektoré z nich sa v SSJ hodnotia ako archaizmy.

Relatívne novšieho pôvodu sú slová označujúce chemické látky. Základom týchto názvov je substantívum označujúce chemické prvky alebo zlúčeniny: *acetát, silikát, chlorát, sulfát, karbonát*. Podľa tohto modelu sa v súčasnosti tvoria názvy istých výrobkov, napr. *laminát, saponát*.

Slovesný význam preniká napr. z názvov *diktát, rezultát, konfiškát, derivát, separát*. Ide najmä o slová, ktoré sa používajú aj v iných jazykoch (europeizmy) a preberajú sa zväčša už ako hotové. Patria sem slová označujúce listiny, doklady: *alegát, intimát, atestát*, výsledok duševnej činnosti (v písomnej alebo hovorenej podobe): *elaborát, inzerát, referát, telefonát, makulát*, výsledok činnosti, ktorá sa hodnotí negatívne: *plagiát, falzifikát, kompilát*, látky, ktoré vznikli činnosťou označenou slovesom nachádzajúcim sa v základe názvu: *exhalát, destilát, disimilát, segregát, purifikát*, látky podľa svojej štruktúry: *aglutinát, homogenát, precipitát, koagulát*, javy z oblasti biológie a zootechniky: *koacervát, infiltrát, ejakulát, kastrát*, rozličné výrobky a prístroje: *prefabrikát, agregát, aparát* (má aj iné významy), veci a javy označené podľa funkcie: *designát, denotát, determinát, exponát, komunikát, korelát, predikát*.

Niektoré slová tohto druhu majú viac významov, napr. *konglomerát, kombinát, syndikát, deputát*.

Kvantitatívne slová, resp. slová, ktoré majú v báze latinskú číslovku a iné kvantitatívne slovo, sa stali základom názvov *primát, unikát, duplikát, triplikát, multiplikát*.

Mnohé zo slov s príponou (resp. zakončením) *-át* sú latinského pô-

vodu, alebo sú utvorené podľa modelu latinských slov. Sú to jednak pôvodné latinské mužské deverbatíva: *delegát, advokát, legát* (vznikli skrátením latinskej prípony *-atus*), jednak desubstantíva: *principát, dominát, kolonát*. Mnohé vznikli skrátením prípony stredného rodu *-atum*: *atentát, mandát* (Holub, s. 451). Prevzatia z iných jazykov sú zriedkavé, napr. z francúzštiny je *bakarát* (SCS, s. 112), *certifikát* (SCS, s. 160), z taliančiny *šalát* (tal. *salata* — Machek, s. 439), zo slovinčiny *macarát* (slovin. *močerad* — Machek, s. 281), z maďarčiny *palcát* (maď. *pálca* a *-át*, koncovka akuzatívu — Machek, s. 350).

Príponou *-stvo (-ctvo)* sa tvoria neutrá od podstatných mien, zriedka od iných slovných druhov. Vyjadrujú najmä vlastnosť a hromadnosť. Ostatné významy sú odvodené od týchto dvoch základných.

V základe slov označujúcich vlastnosť môže byť neodvodené slovo: *huncútstvo, kamarátstvo, kmínstvo*, odvodené, a to desubstantívum: *vlastenectvo, sukničkárstvo, záškodníctvo*, deadjektívum: *povýšenectvo, slabošstvo*, zložené slovo: *nactiutŕhačstvo*, slovo odvodené od zámena: *sebestvo* (Horecký, 1959, s. 135). Do tejto skupiny patria slová označujúce činnosť: *počtárstvo*, vlastnosť a zároveň činnosť: *zlodejstvo, smilstvo, zberateľstvo*, činnosť a súčasne funkciu: *vodcovstvo, panstvo* (mä aj iné významy), činnosť alebo jej výsledok: *spojenectvo, víťazstvo*, stav: *nechutenstvo, dievcoctvo, otcovstvo*, stav a súčasne vlastnosť: *malomocenstvo, opilstvo*, hnutie, smer, kult: *voľnomyšlienkárstvo, modlárstvo, náboženstvo, slobodomurárstvo*, súhrn vlastností: *češstvo*.

Bohato je zastúpená skupina názvov označujúcich istý odbor ľudskej činnosti, a to ako remeslo: *kováčstvo, košíkárstvo*, hlavné zamestnanie alebo doplnkovú činnosť: *poľnohospodárstvo, rybárstvo, pltníctvo*, odbor výroby: *mliekárstvo, hutníctvo, cukrovarníctvo, záujmovú činnosť remeselnú: výšivkárstvo*, umeleckú: *sochárstvo, staviteľstvo* (značí aj technický odbor), *herectvo* (značí aj povolanie), športovú: *horolezectvo, vodáctvo, lyžiarstvo*.

So slovami označujúcimi odbor ľudskej činnosti svojim významom súvisia slová pomenúvajúce súhrn poznatkov, náuku: *zememeračstvo, strojníctvo*. K tomuto významu sa pridružuje ďalší, a to „učebný (študijný) odbor“. Obidva tieto významy sa šíria najmä v poslednom čase. Pri niektorých slovách sa ešte v SSJ neuvádzajú, napr. *ovocinárstvo* (SSJ zaznačuje len význam „činnosť“), *kvetinárstvo* (v SSJ iba „predajňa“), *zeleninárstvo* (v SSJ „činnosť“ a „predajňa“), *hydínárstvo* (v SSJ „činnosť“), *klampiarstvo* (v SSJ „zamestnanie“, „dielňa“).

Význam hromadnosti je pri slovách označujúcich súhrn ľudí (Horecký, 1959, s. 141): *obyvateľstvo, potomstvo, kňazstvo*, súhrn ľudských orgánov: *nervstvo, ústrojenstvo, svalstvo*, súhrn vecí v prírode: *zvieratstvo, rastlinstvo, horstvo, vodstvo* alebo súhrn iných vecí: *časopisectvo, školstvo*.

Pri niektorých slovách sa vyskytujú aj dva-tri významy. Patria sem slová označujúce kolektív a zároveň zamestnanie: *roľníctvo, baníctvo, jazdeckto*, kolektív a súhrn vlastností: *mužstvo, slovanstvo (Slovanstvo)*, kolektív a zároveň smer: *pohanstvo, kresťanstvo, protestanstvo*, kolektív a stav: *zemianstvo*, kolektív a hodnosť: *náčelníctvo*, kolektív a príslušnosť: *členstvo, občianstvo*.

Ďalej sem možno zaradiť slová označujúce hodnosť a úrad: *dekanstvo, notárstvo*, úrad a budovu: *vyslanectvo, veliteľstvo* (aj hodnosť), hodnosť a územie: *grófstvo, biskupstvo*, hodnosť, územie a vládnu formu: *cisárstvo, kráľovstvo* (posledný význam v SSJ chýba).

So slovami označujúcimi hodnosť, funkciu súvisia názvy, ktoré po-
menávajú úrad, inštitúciu: *služnovstvo, zastupiteľstvo, ministerstvo*.

Iné slová označujúce zamestnanie a podnik, dielňu: *stolárstvo, kaderníctvo, holičstvo*, povolanie a teóriu odboru, náuku: *lekárstvo, letectvo, včelárstvo, lesníctvo, činnosť*, druh umenia a náuku: *rečníctvo*, činnosť, druh umenia a podnik: *maliarstvo*.

Konkrétny význam popri abstraktnom majú slová *dedičstvo, svinstvo, vlastníctvo* a i. Zriedkavý je význam miesta: *priestranstvo*.

Prípona *-stvo* je domáceho pôvodu. V praslovančine boli dve prípony, *-ŕstvo* a *-ŕstvŕje* (*-ŕstvŕje* — Bielfeldt, s. 122). Dve odlišné prípony, *-stvo* a *-stvi*, sú aj v češtine, prvá viac s významom hromadnosti, druhá s abstraktným a i. významom. (Holub, s. 472).

Pri porovnávaní skupín slov s príponami *-stvo, -át* sa ukazuje, že prípona *-át*, ktorá je cudzieho pôvodu, sa pripína k prevzatým, menej zdomácneným slovám, kým prípona *-stvo*, ktorá je slovanského pôvodu, sa pripája k domácim a zdomácneným slovám. Príponou *-stvo* sa tvoria viac abstraktá, slová označujúce vlastnosť, činnosť, zamestnanie, a príponou *-át* zasa konkrétna označujúce výsledok činnosti, látky, vecí. Význam hromadnosti je pri slovách so sufixom *-stvo* častý, pri slovách s príponou *-át* zriedkavý.

Prípony *-át* a *-stvo* sú homonymné a každá z nich je viacvýznamová, navzájom sa zhodujú iba niektorými významami. Napr. označujú úrad: *komisariát, veľvyslanectvo*, územie: *kalifát, biskupstvo*, hodnosť a územie: *emirát, grófstvo*. Pri viacvýznamových slovách je zhoda len v niektorých významoch, napr. spôsob vlády: *triumvirát, cisárstvo* (aj iné, odlišné významy). Zriedkavé sú slovotvorné dublety: *chanát — chánstvo, patronát — patrónstvo, komisariát — komisárstvo*. Odlíšuť sa aj tým, že pri slovách s príponou *-stvo* je posledná slabika slovotvorného základu dlhá. Odlíšnosť v stupni zdomácnenia sa zrať v dvojiciach *episkopát — biskupstvo, notariát* (z nezdomácnenej podoby *notarius*) — *notárstvo* (zo zdomácnenej podoby *notár*). Protiklad domáce — cudzie sa výrazne prejavuje v dvojici *prvenstvo — primát*.

Podobný rozdiel v stupni zdomácnenia sa ukazuje aj v dvojici *de-*

kanát — *dekanstvo*. Názov *dekanát* lepšie vyhovuje z hľadiska systé-
movosti. Je rovnako utvorený ako názov *rektorát*, ktorý označuje po-
dobnú inštitúciu v celouniverzitnom rozsahu, ako je *dekanát* v rámci
fakulty. V praxi jestvuje aj podoba *dekanstvo*, ktorá svedčí o istom
stupni zdomácnenia (domáca prípona, ale tvrdá výslovnosť) a zaužíva-
nosti (na niektorých fakultách vysokých škôl humanitného zamera-
nia).

LITERATÚRA

BIELFELDT, H. H.: Altslawische Grammatik. Einführung in die slawischen
Sprachen. 1. vyd. Halle (Saale), VEB Max Niemeyer Verlag 1961.

HOLUB, J. — KOPEČNÝ, Fr.: Etymologický slovník jazyka českého. 3., pre-
pracované vyd. Praha, Státní nakladatelství učebnic 1952.

HORECKÝ, J.: Slovo tvorná sústava slovenčiny. Podstatné meno, prídavné
meno, sloveso. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959.

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. 1. vyd. Bratislava, Vydava-
ateľstvo SAV 1956.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd.
Praha, Nakladatelství ČSAV 1957.

Slovník slovenského jazyka. 1—6. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vyda-
vateľstvo SAV 1959—1968.

Slovník cudzích slov (SCS). Zostavila redakčná rada. 1. vyd. Bratislava,
Tatran 1953.

Podselný — podvorný — pogruntovný

JÁN DORULA

Ako sme to už naznačili na inom mieste,¹ praslovanské slovo **selo* sa
v slovenčine dlho držalo v pôvodnom význame „zem, pozemok“ i „hos-
podárska usadlosť“, t. j. hospodársky dvor s príhľými pozemkami,
s obytným domom a ďalšími hospodárskymi staviskami. Za feudalizmu
mala sedliacka usadlosť (dvor, grunt) určenú výmeru pozemkovej plo-
chy, od ktorej bol sedliak povinný zemepanskej vrchnosti odvádzať

¹ Pozri DORULA, J.: O slove selo v slovenčine. Kultúra slova, 6, 1972, s.
301—306. Pokiaľ ide o etymológiu, chceme tu ešte upozorniť na výklady
V. Machka (Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Nakladatel-
ství ČSAV 1968, s. 539), ktoré sa dost odlišujú od výkladov v etymologickom
slovníku M. Vasmera.

dane a plniť ďalšie poddanské povinnosti, ktorými bola táto usadlosť zaťažená.

Boli, pravda, časté také prípady, že jedna sedliacka usadlosť bola rozdelená medzi viacerých poddaných, ktorí teda obhospodarovali vždy len časť pozemkov patriacich k usadlosti (polovicu, tretinu, štvrtinu — a podľa toho sa aj nazývali pol sedliaci alebo poloviční sedliaci, tretinníci, štvrtinníci) a znášali potom (*zbývali, odbývali*) aj príslušnú časť poddanských povinností. Niekedy sa takíto spoluužívateľa jednej sedliackej usadlosti volajú *spolníci*: *Znamo činim ya Mikuss Puchy wssem wubec... že magice gednu čtwrtinu ze dworu Kmetowskeho, s/ktereg pol čtwrtiny pustil gsem dobrowolnym a slobodnim trhom... ze wsseckimy spolu užitky k/teg pol cztwrtine prinaležegicimy... gehu Op. slowutneg Gurowy Klimanth, kteru pol cztwrtiny aby slobodne hore psany Guro Klimanth užíwal spolu ze/swimi potomky, a/to plac z/dowolenim spolniku w wsseckich aby bil k stawany... slobodny predgmenowanemu Gurowy Klimanth. Cesty pak ginim spolnikum čo sa dotiče, gest pustena w/pritomnosti poctiweho uradu nasseho... dobrowolne gak gednich tak druhich spolnikuw* (Liptovská Sielnica 1683).² A v tom istom protokole sa na inom mieste hovorí: *Item co se dotiče spolecznimi zhuodsky zbierania, ktere se po/tieto czasy pominule wikonawalo skrze wssech spolnikuw a suseduw, to se na/buducy čas giž zbranuge — takowe wssech spolnikuw zbierana, než aby toliko po gednom z o/dwora k rychtarowu se zbieraly spolnicy... a/czokolwek susedy po/gednom u rychtara z o/dwora dokonagi, bud o/panske weczy, bud o/dawky anebo o/ktere kolwek gine weczy susedske, to aby každý spolnik swemu spolnikowu anebo cztwrtakowu oznamil. Pakly by to on zanedbal uczinity a sweho spolnika w/tom neohlasily, ten ma byrssakowan bity bez milosty korezom piwa* (Liptovská Sielnica 1682).³

Slovom *podselný*, ktoré je odvodené od slova *selo* (= hospodárska usadlosť), sa označovali pozemky patriace pod jedno selo, t. j. k jednej hospodárskej usadlosti. Tak napríklad v Knihe mestečka Poník je v roku 1793 aj takýto zápis: *Die supra notata položil protestatiu Joanes Blasskovicz naproti swemu bratru Ondregowi, že mu nedowoluge dum staweti na podselnem grunte, a z podselnych zemj*

² Protokol mestečka Liptovská Sielnica 1682—1870. Rukopis je uložený v Okresnom archíve v Liptovskom Mikuláši, fond Liptovská Sielnica, č. 19693.

Vzhľadom na ráz časopisu Kultúra slova sme sa po dohode s redakciou rozhodli historické doklady v našich príspevkoch čiastočne upravovať tak, že sa písanie veľkých písmen a interpunkcia približuje podľa možnosti čo najviac dnešnému pravopisnému úzu. Zato však budeme uvádzať miesto uloženia a presné signatúry písomností, z ktorých tieto doklady čerpáme.

³ Pozri k tomu aj Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku. 2. Na vydanie pripravili R. Marsina a M. Kušík. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 168 n., 185 n. (urbár oravského panstva z roku 1625), kde sa často opakujú slová *spolníci* a *spoločníci* v tom istom význame.

žadného talu newida.⁴ Na podselnom grunte tu znamená na pozemku (slovo *grunt* sa používalo vo viacerých významoch) patriacom k sedliackej usadlosti a *podselné zeme* sú polia patriace k tomu istému sedliactvu. Ešte aj v roku 1812 sa v jednom liste poddaných z Detvy hovorí: 1. *Že spusobu k zimovani s.v.⁵ robotneho statku nemame nebo podselne tale neb luky v tolíkosti jak milostivy urbar predpisuje nezalezeji i te jedine v planych miestech su, takže s nich na vyzimovani jedneho s. v. hovada dostatku každý obyvatel nema.*⁶ Hovorí sa tu teda, že podselných lúk jesto menej, ako by podľa urbáru malo byť, a okrem toho sú na nekvalitnej pôde, takže poddaný z nich nemôže dorobiť ani toľko sena, čo by stačilo na prezimovanie jedného kusa dobytky. Aj tu sú podselné lúky také lúky, ktoré patria do výmery sedliactva, sela.

Pretože sa však na označenie sedliackej usadlosti (a vôbec hospodárskej usadlosti; mohla to byť napr. aj zemianska usadlosť) používali aj ďalšie synonymné výrazy, poznáme popri slove *podselný* ďalšie prídavné mená odvodené od týchto výrazov rovnakým spôsobom. Tak napríklad v citovanom už liste poddaných z Detvy sa na inom mieste hovorí: 6. *Ponevadž tež v popraveni svych podgruntovnych domov za hotovy velky plat i to tvrdo dosahujeme, tak že mnozi obyvatetele prinuceni su v deravych a k zvaleni nachylnych gruntech sve hlavy skloniti.* Prídavné meno *podgruntovný* je odvodené od slova *grunt*, ktoré sa tiež používalo vo význame „sedliacka (hospodárska) usadlosť“. *Podgruntovný dom* je tu dom, ktorý patrí ku gruntu, t. j. sedliactvu. Môžeme tu uviesť aj takýto doklad z textu, ktorý bol napísaný v roku 1625 v Petrovej Lehote (okr. Trenčín): *Y to wiem, že ty zeme z'tegto strany Machnacza Patrowanja k swim gruntom swobodne wždiczky vžíwalj, nebo su podwornje.*⁷ Alebo z ďalšieho textu, ktorý bol takisto napísaný v Petrovej Lehote v roku 1641: *Kobelowy pak pryelohy gsau pogruntowne a prysluchagu k/gruntu Diurowyech.*⁸ Odvodené prídavné meno má tu teda podobu *pogruntovný*.

⁴ Kniha mestečka Poník 1792—1833. Rukopis v Okresnom archíve v Banskej Bystrici, fotokópia v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV v Bratislave (ďalej len JÚ).

⁵ S. v. = *salva venia* — s prepáčením.

⁶ Celý list je uverejnený v knihe *Listy poddaných z rokov 1538—1848*. Na vydanie pripravil P. Horváth. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955, s. 301—303. Doklady preberáme v takej podobe, v akej sú uverejnené v tejto knihe.

⁷ Rukopis je uložený v archíve Magyar Országos Levéltár Budapest, sign.: P 506, rodina Motesiczky. Fotokópia v JÚ.

⁸ Miesto uloženia rukopisu a signatúra ako v poznámke 7.

Tak je to aj na viacerých miestach v spomínanom už texte z Petrovej Lehoty z roku 1625. Napr. *Ktomu y to wiem, že ty zeme z tegto strany Machnacza p o g r u n t o w n e su, ktore Patrowanie wzdıcky swobodne orali, zasiewali a vžíwali bez wsseczkeg prekažky*. Popri prídavnom mene *pogruntovný* sa v takom istom význame používa aj prídavné meno *podvorný*, ktoré je odvodené od slova *dvor*, jedného zo synonymm označujúcich sedliacku (hospodársku) usadlosť;⁹ zaraďuje sa teda k dosiaľ spomínaným slovám *selo* a *grunt*: *Kde pak poddany pana Püsskeho polapaly Patrowanow, yakožto Turowyech Girika a Kralowyech Mikussa, to místo ge daleko w/chotary patrowanskem al/sau pod worne dyelnycze sedliaczke, yakožto Sskorczoj al/Kralowyech* (Petrova Lehota 1641). Ba slová *pogruntovný* a *podvorný* sa ďalej v jednom súvetí tohto textu používajú aj zamieňavo v rovnakom význame: *Y o tom sme powedomy, že Kralowyech Mikussa na gehu vlastney zemy p o g r u n t o w n e y poddany pana oppata yali, Diurowyech pak Girika na/Sskorczowem nowem lane, tež pod wornyem, daleko w chotary patrowyanskem, kterychžto až posawad na Skalcze¹⁰ v/wezeny držia*. Ba v textoch zo 17. storočia sa spomínajú aj *podvorné peniaze* (napr. v texte napísanom v Domaniži [okr. Považská Bystrica]), t. j. peniaze (daň) platené zemepanskej vrchnosti od sedliackeho dvora. Niekedy sa používa aj podstatné meno *podvornica* (odvodené od prídavného mena *podvorný*; nachádzame ho napr. v protokole mesta Ružomberka z roku 1550).

Nedávno sa v bratislavskom Večerníku písalo o chotárnom názve *Podvornice* v obci Dúbravka (dnes už súčasť Bratislavy). Aj tento chotárny názov je odvodený od prídavného mena *podvorný* a *podvornice* boli aj tu zeme patriace k *dvorom* (hospodárskym usadlostiam), ako na to správne poukázal F. TKÁČ (Večerník z 9. jan. 1973, s. 7). Tieto zeme, pravda, nemuseli byť vždy v bezprostrednej blízkosti domu, dvora.

Aj slovo *dom* sa mohlo niekedy používať v širšom význame — dom spolu s majetkom, ktorý k nemu patril, celé hospodárstvo (v meste alebo na vidieku). A tak aj pozemky patriace k takému domu (hospodárstvu, majetku) sa mohli volať *podomné* (*Zeme ponewačz založne byly, a nie po dome, tie rovnako mezi erby se delia, wedle prawa mestkeho* — Banská Bystrica, 17. stor. — Mestský archív B. Bystrica,

⁹ Ešte M. Kálal zaznačuje z Banskej Bystrice spojenie *podvorná lúka* (preberá z Kottovho slovníka), ale význam slova *podvorný* sa mu tu už nepodarilo zistiť ani vysvetliť. V zátvorke uvádza základ *podor-* (s otáznikom) — „pod oračínou ležící“ (KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. 1. vyd. Banská Bystrica, nákladom vlastným 1924, s. 486).

¹⁰ Skalka (Veľká Skalka), v tom čase sídlo titulárneho opáta (v chotári obce Skala, okr. Trenčín). Bližšie pozri v knihe Súpis pamiatok na Slovensku. 3. Red. A. Güntherová. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1969, s. 101.

F 420 N 5). Podobne ako od slova *podvorný* vzniklo substantívum *podvornica*, aj od slova *podomný* bolo známe odvodené podstatné meno *podomnica* — zem patriaca k domu, hospodárskej usadlosti (vyskytuje sa napr. v texte z Bobrovníka [dnes súčasť mesta Trenčína] z roku 1685). Z Turca poznáme z 18. stor. aj slovo *celodomník* — sedliak obhospodarujúci celú sedliacku usadlosť. Spomínaný význam slova *dom* vidieť napríklad v tomto texte z protokolu mestečka Hybe z roku 1625 (odpis urobený v 19. storočí): *Ga Mikuss Niko, za času richtarstwy Mikulassa Hrczára a wsseckeg spoločneg raddi pri prjtomnocy, v r e k¹¹ a n e b d o m g m e n e m C ž e r n a k o u s k y s l o b o d n e s e m p r e d a l s p o l u z w e č i t i m j v ž i t k y, l a z j, d j e l n i c a m j, k t e r e k o l j k t o m u d o m u p r i n a l e ž j a k t e r é s e w t o m d o m e a z t o h o d o m u z r o b y l i, M a t i a s s o w y K r e y s z l, g e h o m a n ž e l c e y g e h o w e č i t j m p o t o m k o m.*¹² K tomu možno na porovnanie uviesť zápis, urobený v mestečku Štítnik v roku 1715: *My richtar y poctywe prawo hore predgmenowane gisticz czynime obywateluw nasseho mesta . . . , ze pohledawaly nasse poctiwe prawo dwa osoby, totiz nebohého Geceg Palkowa manželka y Geceg Daniel, skrze zemy, ktera ge zniže mesta nad czeressienko . . . , ktera zem Geceg Daniel chcel sebe učynit p o d o m n u, než Geceg Palkowa proty tomu contradicowala a mluwyla, co y hodnowernym swedomym doswečyla, ze gest gjm p e n e z n a, s l o b o d n a p a k f f o l t u s s o w s k a i n f l. 10, t. g. w deset zlatih, a založena u Gecegoco. Na co poctywe prawo widalo toto deliberatum, že se nassla byty p e n e ž n a, a n e p o d o m n a, tedy zlteg gisteg zemy ma Geceg Daniel nebohého Geceg Palkowe manželke polowicu pustit a ona ma wladat tak gako dosul ne gak p o d o m n u, ale gako p e n e ž n u w t i c h h o r e w p r e d g m e n o w a n i c h f l. 10, t. g. deset zlatih. Podobnym spůsobem y zahrada konopnu, ktera gest pry hamrikoch . . . , teda y ta zahrada nassla se byty s l o b o d n a a n e p o d o m n a . . . , a tak Geceg Daniel nema to od neg odberat bez penezj; ktera zahrada gest in fl. 12, t. g. dwanact zlatih. Netoliko ta, ale y gine wssecky w/tom tractusu obsažene y hodnowernim swedomim gsu potwrzene byty s l o b o d n e, a n e p o d o m n e.*¹³ Ako vidieť, rozlišujú sa tu zeme *podomné* a *peňažné* alebo *slobodné*. *Podomné* zeme boli viazané na dom (hospodárstvo, majetok), dedili sa, ich prípadný predaj (pozemkov i domu; ak išlo o poddanskú usadlosť, bola táto viazanosť väčšia, lebo dispozičné právo patrilo zemepánovi, resp. bolo podmienené jeho súhlasom) bol tiež viazaný (prednostné právo na

¹¹ Úrek — (dedičný) pozemkový majetok, z maď. *örök*.

¹² Rukopis je uložený v Okresnom archíve v Liptovskom Mikuláši, fond Hybe, č. 23068. Fotokópie v JÚ.

¹³ Kniha výdavkov mesta Štítnik 1635—1741. Rukopis je uložený v Okresnom archíve Rožňava so sídlom v Brzotíne, fond MNV Štítnik. Fotokópie v JÚ.

kúpu mali pokrvní príbuzní), zatiaľ čo neskôr nadobudnuté (kúpené alebo do zálohu získané) zeme a iný majetok neboli takto viazané, boli teda v tomto zmysle slobodné. Akú dôležitosť malo toto rozlišovanie aj pri dedení majetku, vidíme dobre aj z uvedeného textu zo Štítnika.

V doklade z listu poddaných z Detvy sme videli zasa iný významový posun. Slovo *grunt*, známe vo význame „sedliacka usadlosť“, sa tu používa aj v zúženom význame „dom“. Tieto vzájomné prechody — rozširovanie a zúžovanie významu — sú dobre pochopiteľné na pozadí tej životnej skutočnosti, že pozemky a ľudské obydlie tvorili ako nehnuteľností nerozlučný celok, jednu hospodársku jednotku. Takéto významové prechody pri slovách označujúcich skupiny vecí jednej kategórie sú dobre známe aj z iných oblastí.

Niekedy sa v staršej slovenčine stretáme aj s prídavným menom *podchyžný*, ktoré sa používa v takom význame ako slovo *podomný* (i ďalšie rovnoznačné slová *podvorný*, *pogruntovný*). Napríklad v mestskej knihe z Bátoviec (okr. Levice) sa v roku 1593 píše: *Alle na to vysweszil jamrich Pupansz a Bohasz Stejko podt prisaho, she/da sahrada nickdy ne billa podt his na sahrada, alle sse/mu ju span Elleck Ferensz... erekom predal ako svohe(!)* (doklad je z kartotéky historického slovníka slovenského jazyka v JÚ).

Ako vidieť, význam slova *podselný* (= patriaci *pod selo*, t. j. k selu) možno dobre objasniť aj pri porovnaní tohto slova a jeho odvodzovacieho základu s významovo príbuznými slovami a ich odvodzovacími základmi.

Slovo niva v slovenských zemepisných názvoch

MILAN MAJTÁN

Slovo *niva* má celoslovanský charakter. Ako apelatívum, ale aj v zemepisných názvoch sa vyskytuje vo všetkých slovanských jazykoch. V. Machek vykladá jeho pôvodný význam ako kus rovnej novoobrobenej zeme, t. j. nový prírastok k poľnému majetku rodu (na rozdiel od neskoršieho termínu *novina* = obnovené pole po úhore). Podľa tohto výkladu sa význam slova *niva* ako označenia veľkých plôch rovných polí ustálil až neskôr.

Slovník slovenského jazyka hodnotí slovo *niva* ako knižné a jeho význam v súčasnej spisovnej slovenčine vykladá nie celkom výstižne výrazmi „roľa, lúka“ s dodatkom, že sa využíva najmä v množnom čísle na označenie rozsiahlych polí alebo lúk. V prenesenom význame sa

používa slovo *niva* aj na označenie kraja, v geologickej terminológii *aluviálna niva* je rovná širšia naplavenina, po ktorej tečie rieka. Význam slova *niva* je však dnešnému používateľovi jazyka natoľko nezreteľný, že takéto konkrétne vymedzenie (lúka, roľa) nemožno nájsť v dokladoch zo súčasného jazyka (je to obdobná situácia ako pri slove *luh*).

Terminologické využitie slova *niva* možno nájsť aj v ďalších odborných textoch, hoci aj tu sú isté rozdiely, napr.:

Vo vysokých horách bývajú bylinné *nivy*, vysoké bylinné lúky, ktoré sa vyznačujú vysokým bujným zárastom. [J. Novacký, Botanika, 1947, s. 219.]

Rozoznávame päť typov normálneho riečného reliéfu: aluviálne *nivy*, pahorkatiny, hornatiny a hole. Aluviálne *nivy* sú povrchove najjednoduchší typ, podľa tvaru dokonale roviny po stranách riečnych koryt. Vznikli z naplavenín, ktoré rieka priniesla a uložila. ... Šírka *nív* rastie s energiou bočnej erózie rieky, teda smerom dolu po toku, a s jej veľkosťou Dunaj vytvoril pod Bratislavou len na ľavom brehu *nivu* až 32 km širokú (Podunajská rovina), Váh na dolnom toku *nivu* priemerne 6 km širokú, v Liptove 2—4 km. V kotlinách, vyplnených mäkkými horninami, sú *nivy* širšie, v prielomoch tvrdými horninami sa zužujú a niekedy celkom miznú. (Slovenská vlastiveda I, 1943, s. 116 až 117.)

Aluviálna pôda = *nivná pôda* mladý, nevyvinutý pôdny typ v nižších polohách, obyčajne úrodný a bohatý na živiny, ktorý vznikol činnosťou vody (naplavením). (Terminológia vodného hospodárstva I, 1953, s. 85.)

V neterminologickom použití sa základný význam slova *niva* rozplýva, ako to naznačuje aj spracovanie tohto hesla v Slovníku slovenského jazyka. Zo živej reči slovo *niva* ustúpilo (jeho apelatívny význam sa stratil), zachovalo sa iba v zemepisných názvoch. Zo staršej slovenčiny máme doklady na to, že slovo *niva* bolo aj v apelatívnej zložke slovnej zásoby bežnejšie, hoci ani tieto doklady nie sú významovo jednoznačné. Väčšina z nich však poukazuje na význam „pole, roľa“.

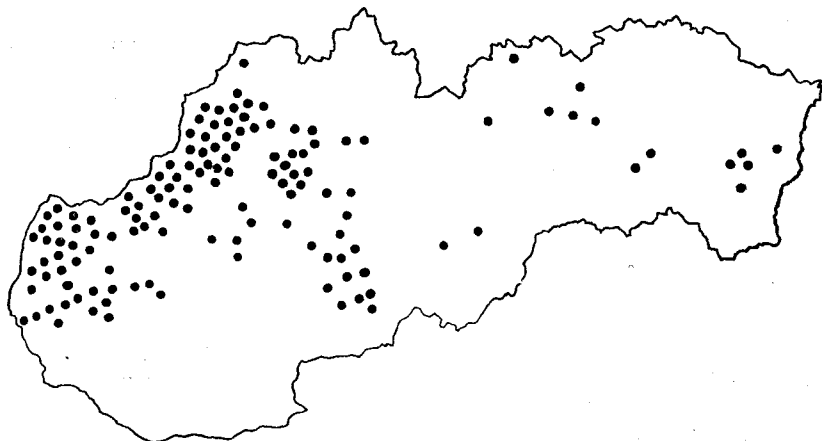
Wrozeni Jan a Matej Omachel zalozjli dve zeme na/*nywe* gedem kus a diel gedem nyze tey *nywj*, we f. 63 (1603 Nová Ves nad Váhom); A ponewadž zemy oblazowskich gest malo, na nahradu toho Janossowy, sinu memu, poruczam *niwu* za samym hayom prieleszkym gsucu (1674 Trenčín); czastky w *niwe* naprotiwko staremu hostinczy (1688 Sedličná); yedna *nywa* we sstyre hony, wsege se do ny osem merycz; yedna *nywa* y s/luczku naproty lesu leziczcy; gedna *nywka* mezy hagy, ktera predtim luka biwala; yedna maliczka luczka pod nassima *nywkama* w Krywom kuttye (17. stor. Skalica); gestli/bi/se kedi trefilo, žebi k/seti odmerane bilo na kteru *nivu*, wšeczko se newisalo, ale spatkom prineslo, abi takowe do exitu nekladel (1718 Košeca) atď.

V zemepisných názvoch sa slovo *niva* vyskytuje takmer na celom Slovensku, najčastejšie v severozápadnej časti v okresoch Martin, Považská Bystrica, Trenčín a Senica. Máme naň dovedna vyše 200 dokladov, pričom vo východnej polovici Slovenska je výskyt slova *niva*

v zemepisných názvoch iba sporadický. Slovo *niva* máme doložené v názvoch *Niva, Nivy*, pl. *Nivá, Nivka, Nivky, Nivečka, Dlhá niva, Dolná niva, Hladná niva, Hrbatá niva, Krivá niva, Okrúhle nivy, Vysoké nivy; Farské nivy, Gruntská niva, Panská niva; Beňova niva, Kardošove nivy, Končanivie, Na nivách, Pod nivou, Za nivou* a pod. Ľudové výklady pôvodného významu slova *niva* i niektoré podoby názvov naznačujú ústup z apelatívnej zložky slovenskej slovnej zásoby a poukazujú na čiastkové významy: 1. úrodná zem, 2. rovná úrodná zem, 3. neobrábaná zem, 4. veľký kus poľa, 5. mokrá, zamokrená pôda. Význam „mokrá, zamokrená pôda“ je zreteľný v dokladoch z východného Slovenska, kde ľudová etymológia spája názvy, v ktorých je doložené slovo *niva*, so slovesom *hniť*. Odráža sa to v podobe niektorých názvov, napr. *Hniva* zo Šarišských Bohdanoviec (okr. Prešov), *Španihnivy* z obce Hažín (okr. Michalovce), *Dluhohnivy* z obce Bunkovce (okr. Michalovce), ale aj *Dluhnivy* (= Dlhé nivy) z obcí Hažín a Lúčky (okr. Michalovce), *Dluhnivky* (= Dlhé nivky) z Veľkých i Malých Zalužíc (okr. Michalovce).

Slovo *niva* je doložené aj v názve obce *Dobrá Niva*, ľud. *Dobronivá*.

Záverom možno konštatovať, že slovo *niva* zo živej slovnej zásoby slovenčiny ustúpilo. V krásnej literatúre sa využíva pomerne zriedkavo, najmä v prenesených významoch. V odbornej terminológii je význam slova *niva* jednoznačný najmä v spojení *aluviálna niva*. Výskyt v zemepisných názvoch však poukazuje na pevnejšie miesto tohto slova v slovnej zásobe starej slovenčiny. Jeho frekvencia a ľudové výklady pôvodného významu zemepisných názvov so slovom *niva* môžu naznačovať aj spôsob ústupu z apelatívnej slovnej zásoby slovenčiny.

Slovo *niva* v slovenských zemepisných názvoch.

LITERATÚRA

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 400.

Slovník slovenského jazyka II, L—O. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, s. 383.

ŠMILAUER, V.: Příručka slovanské toponomastiky. 1. vyd. Praha, Academia 1970, s. 128.

ROZLIČNOSTI

Majster Pavol z Levoče

V jazykovej praxi sa stretávame s kolísaním pri písaní mena najvýznamnejšieho rezbára posledného obdobia gotiky v 1. štvrtine 16. storočia na Slovensku. Raz sa používa podoba *majster Pavol z Levoče*, v ktorej sa slovo *majster* píše s malým začiatočným písmenom, inokedy zasa podoba *Majster Pavol z Levoče*, v ktorej je to isté slovo napísané s veľkým písmenom. Ako konkrétny príklad na takéto kolísanie v písaní začiatočného písmena v slove *majster* môžeme uviesť článok o tomto umelcovi v časopise *Život* 22, 1972, č. 4, s. 30. Ktorý z týchto spôsobov písania je správny?

Slovo *majster* pochádza z latinského slova *magister* a v slovenčine má viac významov, ktoré sa opisujú napr. v Slovníku slovenského jazyka (2. zv., Bratislava, VSAV 1960, s. 81) alebo v Slovníku cudzích slov od S. Šalinga, M. Šalingovej a O. Petra (porov. napr. 2. vyd., Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 673). Z nášho hľadiska sú zaujímavé tieto významy: 1. „vyučený remeselník majúci úradné oprávnenie viesť samostatnú dielňu alebo živnosť“, 2. „vedúci dielne, odborný vedúci robotník“ a 3. (označený ako hist.) „akademická hodnosť na stredovekej univerzite, magister“.

V Pravidlách slovenského pravopisu v kapitole o písaní veľkých písmen sa v osobitnom odseku spomína písanie veľkých písmen na znak úcty. Jedným z prípadov takéhoto používania veľkých písmen je ich pisanie v niektorých archaických tituloch. Ako príklady sa uvádzajú pomenovania *Vaša Magnificencia* (nie *Magnificencia*, ako je to napr. v 9. vyd. z r. 1967), *Jeho Excelencia* a *Majster (Ján Hus)*. Tu sa teda v spojení *Majster Ján Hus* píše slovo *majster* s veľkým začiatočným písmenom. Vo výklade o skloňovaní podstatných mien vzoru *chlap* sa

v Pravidlách spomína osobitný tvar na oslovenie, vokatív, pričom ako osobitný tvar na *-e* sa tu zaznamenáva aj tvar *majstre*, používaný na oslovenie umelcov. Pravidlá slovenského pravopisu ho uvádzajú s malým začiatočným písmenom. Podobne aj tvar nom. sg. *majster* v spojení s priezviskom *Benka* píše s malým začiatočným písmenom: *majster Benka!* (pozri § 70). Z toho by sme mohli usudzovať, že tvar *majster*, resp. *majstre* sa píše s veľkým začiatočným písmenom vtedy, keď ide o označenie starého akademického titulu magistra na stredo-vekých univerzitách, kým v iných prípadoch, napr. aj pri oslovení súčasných umelcov, slovo *majster* (*majstre*) píšeme s malým začiatočným písmenom. Na rozdiel od Pravidiel slovenského pravopisu Pravidlá českého pravopisu (porov. napr. 3. vyd., Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1961, 59) výslovne žiadajú písať titul *Majster*, používaný pre umelcov, a to najmä v oslovení, s veľkým začiatočným písmenom (s príkladmi: *Mistr Alois Jirásek*, *Mistře*, *Vážený Mistře*).

Pri písaní mena *Majster Pavol z Levoče* nemôže ísť o používanie veľkého písmena v slove *Majster* analogicky podľa mena *Majster Ján Hus*, keďže Pavol z Levoče nemal akademickú hodnosť magistra. Pri Pavlovi z Levoče išlo o umelca. V češtine, ako sme videli, sa v takýchto prípadoch píše veľké začiatočné písmeno, ale v slovenčine sa uplatňuje písanie s malým začiatočným písmenom. Podľa toho by sme v pomenovaní *majster Pavol z Levoče* mali slovo *majster* písať s malým začiatočným písmenom. Jednako sa nám zdá, že je tu odôvodnené písanie slova *majster* s veľkým začiatočným písmenom. Ide tu o písanie veľkých písmen v ustálených niekoľkoslovných pomenovaniach stredo-vekých autorov. O týchto prípadoch sa výslovne zmieňujú Pravidlá českého pravopisu, pričom hovoria, že v takýchto pomenovaniach píšeme veľké začiatočné písmeno len pri prvom slove, napr. *Mnich sázavský*, *Geograf bavorský*, *Anonym perský*, *Mistr třeboňský*. Pravidlá českého pravopisu tu síce uvádzajú ako príklady iba pomenovania, v ktorých je podstatné meno bližšie určené postponovaným zhodným prídavným menom, ale takéto písanie sa vzťahuje aj na spojenie slova *majster* s rodným menom, bližšie určeným nezhodným prívlastkom. Pri takomto určení predložkovým pádom môže ísť o určenie pôvodu alebo príslušnosti (pozri napr. M. Nováková-Šlajšová, *Osobní jména v „Černé neboli smolné knize rokycanské“ z let 1573—1630*, Slavica Slovaca, 6, 1971, s. 77). Pri mene *Pavol z Levoče* máme určenie miesta pôsobenia tohto umelca. Celé spojenie *Majster Pavol z Levoče* funguje ako pomenovanie jednej osoby. Podobu *Pavol z Levoče* treba už dnes skôr pokladať za podobu skrátenú z mena *Majster Pavol z Levoče* než za základnú podobu, ktorú majú mená s tzv. šľachtickým predikátom (napr. *Pongráč z Mikuláša*, *Leonardo da Vinci*, *Lope de Vega*).

Ukazuje sa, že celé spojenie *Majster Pavol z Levoče* treba brať dnes ako nedeliteľné označenie jednej osoby. Podoba *Majster Pavol z Levoče* predstavuje dnes základnú podobu, kým kratšia podoba *Pavol z Levoče* sa používa popri podobe *Majster Pavol z Levoče* ako druhotná, skrátaná práve z podoby *Majster Pavol z Levoče*. Preto pomenovanie *Majster Pavol z Levoče* odporúčame písať s veľkým začiatočným písmenom v slove *majster*. Početné podobné prípady, v ktorých sa slovo *Majster* píše s veľkým začiatočným písmenom, sa uvádzajú v Príručnom slovníku naučnom, 3. zv. (Praha, Academia 1936, s. 169—170): *Mistr Bert-ram, Mistr Francke, Mistr litoměřický, Mistr Mariina života, Mistr okoličiansky, Mistr třeboňského oltáře* atď.

L. Dvoňč

SPRÁVY A POSUDKY

O jazyku športových relácií v Slovenskej televízii

V 10. čísle 6. ročníka nášho časopisu sme informovali o spolupráci medzi Slovenskou televíziou a Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV pri starostlivosti o zlepšovanie úrovne jazykových prejavov interných pracovníkov televízie. Informovali sme aj o stretnutí športových redaktorov s jazykovedcami. S odstupom času si kladieme otázku, aké výsledky táto spolupráca priniesla. Ak vezmeme do úvahy televízny program ako celok, môžeme konštatovať, že sa jazyková úroveň relácií zlepšila. Toto zlepšenie je v daktorých reláciách výraznejšie, v daktorých menej výrazné a v daktorých je úroveň jazykových prejavov takmer stále rovnaká. Medzi redakcie, s ktorých prácou nemôžeme z tohto hľadiska vysloviť úplnú spokojnosť, patrí aj hlavná redakcia telovýchovy a brannosti. Uvedomujeme si, že prevažná väčšina relácií tejto redakcie sa vysiela priamo, že športový komentátor nemá možnosť vopred pripraviť svoj jazykový prejav do detailu, lež musí komentovať to, čo vidí. O to je jeho práca náročnejšia, o to dôkladnejšie sa musí pripraviť na komentovanie športových prenosov.

V ostatnom čase sme si pri sledovaní športových prenosov všimli, že daktoré chronické chyby sa už odstránili, no daktoré sa ešte stále opakujú. Je pravda, že nápravu nemožno očakávať zo dňa na deň, ale treba si uvedomiť aj to, že chýb nie je veľa, takže sa im možno vyhnúť.

Jazykové prejavy športových komentátorov nie sú na rovnakej úrovni. Niektorí redaktori viacej dbajú o svoj jazykový prejav, sú prístupnejší radám a rešpektujú ich, no daktorí sa o svoje prejavy starajú menej a tak sa nám vidí, že ani nerešpektujú jazykovú kritiku.

V našom príspevku sa zameriame na tie odchýlky od jazykovej normy, ktoré sa ustavične opakujú a ktoré sme si poznačili od septembra do novem-

bra minulého roku, t. j. v čase po diskusií jazykovedcov so športovými redak-
tormi o problémoch jazykovej kultúry. Jednotlivé chyby nebudeme podrobne
rozoberať, lebo sa o nich zväčša písalo na inom mieste.

Najprv si všimneme slovnú zásobu: Slovo *vada* je v slovenčine nenáležité, namiesto neho treba používať slová *chyba*, *nedostatok*; takisto treba hodnotiť aj odvodené slová *závada* (správ. *chyba*, *nedostatok*, *porucha*), *bezvadný* (správ. *bezchybný*, *výborný*, *vynikajúci*) a slovesný tvar *nevadí* (správ. *to nič*, *nič to*). Namiesto frazeologickej jednotky *čo nevidieť* sú v slovenčine náležité príslovky *čochvíľa*, *čoskoro*, *onedlho*. Prídavné meno *horký* nemá v spisovnej slovenčine význam „horúci“, preto je nesprávne slovo *horkokrvný* (nam. *horúcokrvný*, *prchký*). Namiesto *klud*, *kludný*, *kludne*, *ukľudníť sa* hovoríme *pokoj*, *pokojný*, *pokoju*, *upokojíť sa*. V reportážach veľmi často počut prídavné meno *nebojácny* i príslovku *nebojácne*. Od slovesa *bát sa* je prídavné meno *bojazlivý*, ten, kto sa nebojí, je *nebojazlivý*. Popritom neslobodno zabúdať ani na prídavné mená *smelý*, *odvážny* a príslovky *smelo*, *odvážne*. Iné lexikálne chyby, ktoré sa opakujú: *až na* namiesto *okrem*, *moc n. veľa*, *veľmi*, *naviac n. navyše*, *opravdu n. naozaj*, *skutočne*, *profajšok n. náprotivok*, *spústa n. hŕba*, *hromada*, *kopa*, *množstvo*, *tiahla strela n. ťahavá strela*, *trieslo n. slabinu*, *vsadiť na útok n. stavať na útok*, *zablúdilý n. zablúdený*, *majstrovstvo republiky n. majstrovstvo republiky*.

Zo slovtvorných javov spomenieme používanie neprogresívneho tvaru podstatného mena *dramatičnosť* (n. *dramatickosť*). Tvar *dramatičnosť* by predpokladal prídavné meno *dramatičný*, ale v súčasnej slovenčine jestvuje iba podoba *dramatický*. Chybné sú obyvateľské mená *Brňák/Brňáci*, *Budějovičák/Budějovičáci*, *Jihlavák/Jihlaváci*, *Plzeňák/Plzeňáci* namiesto *Brňan/Brňania*, *Budějovičan/Budějovičania*, *Jihlavčan/Jihlavčania*, *Plzeňčan/Plzeňčania*.

Morfologické chyby: V športových reportážach sa často stretáme s používaním názvu športového klubu *Bohemians* v nesklonnej podobe. Názov *Bohemians* je mužského rodu a skloňuje sa ako podstatné meno dub taktó: *Bohemians*, *z Bohemiansu*, *proti Bohemiansu*, *za Bohemians*, *o Bohemianse*, *s Bohemiansom*. Pri príležitosti medzištátneho futbalového zápasu Poľsko—ČSSR sa veľmi často spomínalo poľské mesto *Bydgoszcz*. Z televízie sme však počuli nenáležité podobu *Bydhošť* a chybné skloňovanie tohto miestneho mena ako podstatného mena ženského rodu. V slovenčine je miestne meno *Bydgoszcz* mužského rodu a skloňuje sa podľa vzoru stroj (2. p. z *Bydgoszcza*, 6. p. v *Bydgoszczi*). Iné chyby: *zo Slovanu* n. *zo Slovana*, *po centre* n. *po centri*, *v kádre* n. *v kádri*, *v poháre* n. *v pohári*, *bez medaile* n. *bez medaily*, *hráčiek* n. *hráčok*, *pomalejší* n. *pomalší*, *tohoto n. tohto*, *s dvoma* n. *s dvoma*, *niekoľko razy* n. *niekoľko ráz*, *hymna zneje n. znie*.

Mnoho ráz sa už upozorňovalo na to, že bezpredmetové sloveso *začať/začínať* je vždy zvrätané (musí teda mať pri sebe slovko *sa*), preto je nenáležité vyjadrenie *stretnutie začalo* nam. *stretnutie sa začalo*. Takisto treba používať aj bezpredmetové sloveso *končiť sa/skončiť sa*, teda: *to by sa bolo zle skončilo*, a nie *to by bolo zle skončilo*.

Športoví komentátori často nedodržiavajú spisovnú normu pri používaní predložiek, napr.: *pre dnešok sa lúčime* n. *na dnes*, *dnes sa lúčime*, *pre*

osvieženie n. na osvieženie, íst pre loptu n. po loptu, nastúpíť k stretnutiu n. na stretnutie, pripravený k tomu n. na to, dôvod k radosti n. dôvod na radosť, dôvod radovať sa, využívať k niečomu n. využívať na niečo.

Chyby vo výslovnosti: Mnohí športoví komentátori nedodržiavajú výslovnosť mäkkého *l* ani v tých pozíciách, kde sa v písme graficky vyznačuje, napr. v slovách *veľa, veľmi, pohľad, ľahko, ľad, zatiaľ, streľba, koľko, ľavý, podľa* atď. Keďže spisovná norma žiada dôsledne vyslovovať mäkké *l*, majú ho vyslovovať aj športoví komentátori v televízii. V súvislosti s výslovnosťou treba upozorniť aj na nedodržiavanie kvantity v slove *skóre* (nesprávne sa vyslovuje s krátkym *o*) a v slove *obranca*, ktoré sa nesprávne vyslovuje v podobe *obránca*.

Syntaktické chyby: Častejšie sa nenáležite používa príslovka *kedy* namiesto časovej spojky *keď*, napr. *v momente, kedy spracoval loptu* (nam. *v momente, keď spracoval loptu*). Chybné je aj postavenie vzťažného zámena *ktorý* vo vedľajšej vete na druhom mieste, napr.: *film, koniec ktorého ešte nepoznáme* (nam. *film, ktorého koniec ešte nepoznáme*). Pred prídavným menom sa chybné používa príslovková podoba zámena *tak* namiesto adjektívnej podoby *taký*, napr.: *tak pekný* (nam. *taký pekný*).

Vymenovali sme iba daktoré najčastejšie chyby, čo sa v reči športových komentátorov Slovenskej televízie vyskytujú. Vo výpočte chýb by sme mohli pokračovať, ale to nie je naším cieľom. Ako vidieť, napriek mnohonásobnému upozorňovaniu sa daktoré chyby opakujú. Na mnohé uvedené chyby jazykovedci upozorňovali už pri iných príležitostiach, ale zdá sa, že sa ich pripomienky neprijímajú všade dosť vážne. Ak chceme, aby sa jazyková kultúra zvýšila, predovšetkým ju musia zvyšovať tí, ktorí narábajú so slovom profesionálne, teda novinári, redaktori, korektori, hlásatelia a aj športoví komentátori. Veď práve oni majú veľkú možnosť a jedinečnú príležitosť ovplyvňovať širokú verejnosť a nepriamo sa starať aj o jazykovú výchovu.

M. Považaj

SPYTOVALI STE SA

Pečiace zariadenie? — Dr. M. G. z Bratislavy nás požiadal, aby sme vysvetlili význam spojenia *pečiace zariadenie*, ktoré si všimol v miestnej tlači. Podoba *pečiace* musí podľa jeho mienky vyvolávať pochybnosti z hľadiska jazykovej správnosti.

Z praveľmi stručného kontextu, resp. iba zo samého spojenia *pečiace zariadenie* nemožno jednoznačne určiť, či podoba *pečiaci* reprezentuje v ňom prídavné meno typu *strúhací*, alebo činné prídanie prítomné typu *letiaci*. Bez ohľadu na to môžeme však jednoznačne konštatovať, že ide o neústrojné slovo. Aj v prípade, že sa spojením *pečiace zariadenie* myslí zariadenie určené na pečenie, aj v prípade, že sa ním myslí zariadenie, ktoré pečie, určujúci člen tohto spojenia musí mať inú podobu.

Ak sa výrazom *pečiace zariadenie* má pomenovať zariadenie, ktoré pečie,

treba v úlohe určujúceho člena použiť činné prídavné prítomné utvorené z tej podoby prítomníkového kmeňa, ktorú má sloveso *piecť* v tvare 3. os. množného čísla prítomného času, t. j. z podoby *peč-ú*. K nej sa pridávajú prípony činného prídavného prítomného (v danom prípade prípony *-úci, -úca, -úce*) a tvoria sa formy *pečúci, pečúca, pečúce*. Dvojslovný názov *pečúce zariadenie* má význam „zariadenie, ktoré pečie“.

Pravdaže, dá sa predpokladať, že ide o potrebu utvoriť názov zariadenia určeného na pečenie. V tom prípade sa vo funkcii určujúceho člena musí použiť prídavné meno utvorené príponou *-ací*. Všeobecne sa význam týchto adjektív vymedzuje formulou „určený, zariadený, prispôsobený na to, čo vyjadruje odvodzovací základ“. Lenže príponu *-ací* nemožno pripojiť k prítomníkovému kmeňu slovesa *piecť* (dostali by sme tak podobu *pečáci*, ktorá je neústrojná a rovnako bizarná ako podoba *pečiaci*), ale ju treba pripojiť ku kmeňu, ktorý nachádzame v základnom tvare minulého času, t. j. v podobe *pekol*, resp. v odvodeninách *pekár, pekáreň, pekárstvo, pekársky*. Tak vznikne podoba *pekáci* s významom „určený, prispôsobený, zariadený na pečenie“.

Už sme naznačili, aký je významový rozdiel medzi názvami *pečúce zariadenie* a *pekacie zariadenie*. Keďže sú v praxi isté ťažkosti s rozlišovaním prídavných mien na *-ací* a prídavnými na *-úci, -úca, -úce*, resp. *-iaci, -iacá -iace*, odkazujeme na Pravidlá slovenského pravopisu (Bratislava 1971, s. 49), ktoré prinášajú výstižné príklady na významové rozdiely medzi nimi.

Možno vysloviť domnienku, že autor spojenia *pečúce zariadenie* sa úmyselne vyhol podobe *pekáci, pekacia, pekacie* ako nekorektnej. Slovník slovenského jazyka 3, s. 51 uvádza totiž podobu *pekáci* a hodnotí ju ako nárečovú. Pravdaže, rozdiel, ktorý je v kvantite variantov *pekáci* — *pekáci*, je dostatočným dôvodom hodnotiť ich v hraničnom rámci spisovnosť — nespisovnosť.

I. Masár

Mars — na Marse, nie na Marsi. — Istý čitateľ Východoslovenských novín z Košíc je zvedavý na správny tvar 6. pádu jedn. čísla od podstatného mena *Mars*, ktorým v spisovnej slovenčine pomenujeme jednu z planét blízkych našej Zemi. V citovaných novinách čítal túto vetu: *Ale na Marsi sú životné podmienky oveľa tvrdšie ako na Zemi*.

Podstatné meno *Mars* sa v spisovnej slovenčine skloňuje podľa vzoru *dub* (ako ostatné neživotné podstatné mená mužského rodu zakončené v 1. páde jedn. čísla na spoluhlásku *-s*). V lokáli sg. má podstatné meno *Mars* základnú pádovú príponu vzoru *dub -e*, teda (*na*) *Marse*.

Okrem názvu planéty sa podstatným menom *Mars* v spisovnej slovenčine pomenúva i boh vojny u starých Rimanov. V tomto význame sa však podstatné meno *Mars* pravidelne skloňuje podľa vzoru *chlap*.

Z našej poznámky vyplýva, že v citovanej vete Východoslovenských novín malo mať vlastné meno *Mars* v lokáli sg. pádovú príponu *-e*, teda (*na*) *Marse*: *Ale na Marse (nie na Marsi) sú životné podmienky oveľa tvrdšie ako na Zemi*.

J. Jacko

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 7, 1973, číslo 3. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok. Povolené výmerom SÚTI 7/11

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973.

Cena Kčs 3,—